

**ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΙΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ**

**ΘΕΜΑ : « Η ΑΙΤΙΩΔΗΣ ΣΥΝΑΦΕΙΑ ΣΤΗ
ΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ»**

“THE CAUSAL CONNECTION OF LEGAL SCIENCE”

Διδάσκων : Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος

Φοιτήτρια : Δασκαλάκη Ροδάνθη , ΑΜ 1340200200113

E mail : rodanthid@yahoo.gr

ΑΘΗΝΑ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2007

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....1

B. Η ΑΙΤΙΩΔΗΣ ΣΥΝΑΦΕΙΑ ΣΤΟ ΠΟΙΝΙΚΟ

ΔΙΚΑΙΟ.....2

1. Έννοια αιτιότητας ή αιτιώδους
συνάφειας.....2

2. Βασικές θεωρίες για τον προσδιορισμό του αιτιώδους
συνδέσμου.....2

i) θεωρία του ισοδυνάμου των όρων (condition sine qua
non).....2

ii) θεωρία της πρόσφορης αιτίας (causa
adaequata).....4

3. Ενδιάμεσες θεωρίες για την αιτιώδη συνάφεια κατά το ποινικό
δίκαιο.....5

i) η θεωρία του τελευταίου πριν από το αποτέλεσμα
όρου.....6

ii) η θεωρία της ενεργού
αιτίας.....6

iii) οι συναφείς θεωρίες της υπεροχής και της
διαμορφωτικής.....6

iv) η θεωρία του νομοτελούς
όρου.....6

v) η θεωρία της νομικά σημαντικής
αιτίας.....6

vi) η θεωρία της φυσικής ενότητας της
πράξεως.....7

vii) η θεωρία περί αντικειμενικού καταλογισμού του
αποτελέσματος.....7

4. Ειδικά προβλήματα του αιτιώδους
συνδέσμου.....9

α. σωρευτική
αιτιότητα.....9

β. πολλαπλή
αιτιότητα.....10

γ. υποθετική
αιτιότητα.....10

δ. η νόμιμη εναλλακτική
συμπεριφορά.....11

ε. η αιτιότητα σε περίπτωση του λεγόμενου γενικού
δόλου.....11

Γ. Η ΑΙΤΙΩΔΗΣ ΣΥΝΑΦΕΙΑ ΣΤΟ ΑΣΤΙΚΟ

ΔΙΚΑΙΟ.....12

1.
Γενικά.....12

2. Οι θεωρίες της αιτιώδους
συνάφειας.....12

i) η θεωρία του ισοδυνάμου των
όρων.....12

ii) θεωρία της πρόσφορης αιτιότητας.....	13
iii) θεωρία του σκοπού.....	13
2. Ειδικά θέματα αιτιώδους συνάφειας.....	15
3. Νομολογία.....	17
Δ. Η ΑΙΤΙΩΔΗΣ ΣΥΝΑΦΕΙΑ ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ (ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ).....	18
1. Εισαγωγικά.....	18
2. Έννοια αιτιώδους συνάφειας (θεσμική εφαρμογή δικαιωμάτων και θεσμών).....	20
3. Αρχή του αιτιώδους των περιορισμών.....	22
4. Η αιτιώδης συνάφεια σαν σχέση κοινού αντικειμενικού στοιχείου και περιορισμού.....	23
5. Οι περιορισμοί , Κατηγορίες.....	24
6. Έκταση του περιορισμού.....	27
7. Αντικειμενικοί εξωτερικοί όροι.....	29
8. Η αρχή της αναλογικότητας ως μορφή αιτιώδους συνάφειας μέσου και επιδιωκόμενου σκοπού.....	34
9. Αιτιώδης συνάφεια και στην αστική ευθύνη του δημοσίου.....	39
Ε. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ.....	41
ΣΤ. ΕΠΙΛΟΓΟΣ (ΠΕΡΙΛΗΨΗ).....	61
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αιτιώδης συνάφεια στα πλαίσια της δικαιοϊκής τάξης κατέχει ξεχωριστή σημασία. Δεν πρόκειται απλώς για μια αόριστη νομική έννοια αλλά για ένα εργαλείο της νομικής επιστήμης. Κύριος ρόλος της αιτιώδους συνάφειας είναι η σύνδεση της πραγματικότητας με την έννομη τάξη. Αποτελεί συνδυαστικό κρίκο αιτίου και αιτιατού, βασικό στοιχείο υποδομής. Η θέση της αιτιώδους συνάφειας ή και σε άλλους τομείς του δικαίου και κυρίως στο Ενοχικό και στο Ποινικό Δίκαιο την ανάγουν σε αναγκαίο πρωταρχικής φύσεως νομικό εργαλείο.

Κατά το Ποινικό Δίκαιο η αιτιώδης συνάφεια αποτελεί στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης ορισμένων εγκλημάτων, είναι ο νοητός σύνδεσμος που υφίσταται μεταξύ της πράξεως ως της έμπρακτης εκδηλώσεως της ανθρώπινης βουλήσεως και των διαφόρων αποτελεσμάτων της.

Κατά το Αστικό Δίκαιο η αιτιώδης συνάφεια αποτελεί προϋπόθεση για θεμελίωση ευθύνης προς αποζημίωση, σχέση αιτίας και αποτελέσματος.

Κατά το Δημόσιο Δίκαιο, αιτιώδης συνάφεια είναι η συνάντηση περιεχομένων θεμελιώδους δικαιώματος και θεσμού σε κοινό συστατικό στοιχείο. Το Σύνταγμα δεν προστατεύει μόνο δικαιώματα αλλά και πλέγματα σχέσεων, δηλαδή θεσμούς. Τα θεμελιώδη δικαιώματα είναι θεμιτό να περιορίζονται κατά την προσαρμογή τους σε διάφορους θεσμούς (θεσμική εφαρμογή). Στα πλαίσια της θεσμικής εφαρμογής η αιτιώδης συνάφεια παρεμβαίνει καταλυτικά και με την αρχή του αιτιώδους των περιορισμών διευκρινίζει ποιοι περιορισμοί επιτρέπονται και ποιοι απαγορεύονται και καθορίζει στους επιτρεπτούς περιορισμούς την έκτασή τους. Τέλος, κατά το Δημόσιο Δίκαιο, η αιτιώδης συνάφεια αποτελεί προϋπόθεση για θεμελίωση αστικής ευθύνης του Δημοσίου και των οργάνων της.

B. Η ΑΙΤΙΩΔΗΣ ΣΥΝΑΦΕΙΑ ΣΤΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

1) Έννοια αιτιότητας ή αιτιώδους συνάφειας

Αιτιώδης συνάφεια είναι ο νοητός σύνδεσμος που υφίσταται μεταξύ της πράξεως ως της έμπρακτης εκδηλώσεως της ανθρώπινης βουλήσεως και των διαφόρων αποτελεσμάτων της. Η αιτιότητα συνίσταται στην *a priori* , δηλαδή την πριν κάθε ατομική εμπειρία, υφιστάμενη μορφή διαλογισμού επί της οποίας θεμελιώνονται όλες, γενικά οι εμπειρικές μας κρίσεις. Κατά συνέπεια η διαπίστωση ότι μια πράξη υπήρξε η αιτία ενός αποτελέσματος δεν σημαίνει καταρχήν τίποτε άλλο παρά την ύπαρξη νοητού συνδέσμου μεταξύ τους. Η αιτιότητα δηλαδή δεν αποτελεί πραγματικότητα την οποία δύναται ενδεχομένως να ζυγίσει ή να καταμετρήσει κανείς αλλά λογική κατασκευή. Η έννοια του αιτιώδους συνδέσμου αποτελεί μια νομική έννοια, δηλαδή η ποινική διδασκαλία για τον αιτιώδη σύνδεσμο δεν είναι προσδεδεμένη στις αντιλήψεις για αιτιότητα των φυσικών επιστημών.

2) Βασικές θεωρίες για τον προσδιορισμό του αιτιώδους συνδέσμου

i) Θεωρία του ισοδυνάμου των όρων (contitio sine qua non)

Επηρεασμένη τόσο από τα πορίσματα των φυσικών επιστημών του 19^{ου} αιώνα, σύμφωνα με τα οποία ισχύει απαρέγκλιτα η αρχή ότι κάθε συμβάν έχει και μια αιτία όσο και από τους φιλοσόφους εκείνης της εποχής ,οι οποίοι πρέσβευαν ότι η επέλευση του συγκεκριμένου αποτελέσματος δεν προκαλείται από μία μεμονωμένη συνθήκη, αλλά από το σύνολο των επί μέρους όρων που συμβάλλουν στην παραγωγή του, η νομική επιστήμη προέβη στη διαμόρφωση και υιοθέτηση της θεωρίας του ισοδυνάμου των όρων. Εν αντιθέσει προς τις εξατομικεύουσες θεωρίες ,οι οποίες λειτουργώντας επιλεκτικά αναδεικνύουν σε αιτία έναν μόνο όρο από περισσότερους που διαδραμάτισαν ρόλο στην επέλευση του εγκληματικού αποτελέσματος , η θεωρία της *conditio sine qua non* , όπως άλλωστε μαρτυρεί ο τίτλος της αντιμετωπίζει όλους τους όρους που συνετέλεσαν στην παραγωγή του αποτελέσματος ως ισοδύναμους. Έτσι λοιπόν η θεωρία αυτή προχώρησε ένα βήμα παραπέρα σε σχέση με τις φιλοσοφικές θεωρίες που αναγόρευαν σε αιτία το σύνολο των επί μέρους όρων . στο ποινικό δίκαιο η θεωρία της *c.s.q.n.* φαίνεται να διατυπώθηκε για πρώτη φορά από τον *stubel* ,ενώ μισό αιώνα αργότερα υποστηρίχθηκε από τον αυστριακό δικονομολόγο *glaser*. Εκείνος όμως που υπερασπίστηκε σε πολλές μελέτες του τη θεωρία *c.s.q.n.* ,συμβάλλοντας ταυτοχρόνως στην περαιτέρω διαμόρφωση και διάδοσή της ήταν ο γερμανός αρεοπαγίτης *maximilian von buri*. Σύμφωνα με την *c.s.q.n.* όρο ενός αποτελέσματος είναι κάθε τι το οποίο δεν είναι δυνατόν να απαλειφθεί χωρίς να πάψει και το συγκεκριμένο αποτέλεσμα. Πρέπει η ανθρώπινη ενέργεια , προκειμένου να συνδεθεί αιτιακά με το αποτέλεσμα να αποτελεί όρον εκ των ουκ άνευ για αυτό .όλοι οι όροι που συνέτειναν στην επέλευση ενός αποτελέσματος αποτελούν ισοδύναμους κρίκους της αιτιώδους αλυσίδας, διότι οποιοσδήποτε από αυτούς σπάσει, καταστρέφεται και η αλυσίδα.

Η θεωρία του ισοδυνάμου των όρων εμφανίζεται επομένως να διαγράφει τον κύκλο της αιτιώδους συνάφειας ιδιαίτερα

πλατιά και έτσι να οδηγεί σε υπερβολές. χαρακτηρίζει ως αιτίες ενός αποτελέσματος και όρους που κανείς δε θα περίμενε εκ των προτέρων ότι θα συντελούσαν στην επέλευση του συγκεκριμένου αποτελέσματος. Αν για παράδειγμα ο Α παρακινεί τον Β να ταξιδέψει με το τρένο ελπίζοντας ότι θα εκτροχιαστεί και θα σκοτωθεί και πράγματι θα επέλθει ο εκτροχιασμός και ο θάνατος του β, με την c.s.q.n., θα πρέπει να δεχτούμε ότι υπάρχει αιτιώδης συνάφεια, διότι εάν δεν το παρακινούσε, δε θα ταξίδευε. Γι' αυτήν την ικανότητά της να διευρύνει στο διηνεκές τους αιτιακούς όρους του αποτελέσματος κατηγορήθηκε η θεωρία του ισοδύναμου των όρων ότι δημιουργεί μια χαώδη κατάσταση στο ποινικό δίκαιο. Η κατηγορία όμως αυτή δεν ευσταθεί, διότι η κατάφαση της αιτιώδους συνάφειας δεν σημαίνει άνευ ετέρου και ποινική ευθύνη του δράστη για το επελθόν τελικό αποτέλεσμα. Για να συμβεί αυτό το πράγμα πρέπει η συγκεκριμένη πράξη-όρος να είναι κατ' αρχάς τυποποιημένη στο νόμο ως έγκλημα, να είναι δηλαδή μια αρχικά άδικη πράξη και βέβαια να συντρέχουν σε σχέση με την πράξη αυτή όλα τα στοιχεία της αντικειμενικής και υποκειμενικής υπόστασης. Επιπλέον διατυπώθηκε σε βάρος της θεωρίας του ισοδύναμου των όρων η πρόσθετη κατηγορία ότι δημιουργεί δογματικά πρωθύστερα σχήματα, αφού για να κρίνει ένα αντικειμενικό γεγονός, την ύπαρξη δηλαδή ή μη αιτιώδους συνάφειας, καταφεύγει στις υπηρεσίες υποκειμενικών στοιχείων, όπως είναι η υπαιτιότητα του δράστη. Και αυτή όμως η κατηγορία αδικεί ή πάντως παρερμηνεύει τη θεωρία του ισοδύναμου των όρων, η οποία με την υπόδειξη της συνεκτίμησης του αρχικά αδικού χαρακτήρα της πράξεως ή της υπαιτιότητας του δράστη ούτε τον αντικειμενικό της χαρακτήρα χάνει ούτε την επίλυση των ζητημάτων του αδικού ή της υπαιτιότητας επιδιώκει σε αυτό το επίπεδο. Η θεωρία του ισοδύναμου των όρων προσπαθεί να μας βοηθήσει να διαλέξουμε από τους πολλούς ισοδύναμους και αντικειμενικά διαπιστωμένους όρους μόνον εκείνους για τους οποίους υπάρχει ποινική πρόβλεψη της συμπεριφοράς ή υπαιτιότητα του δράστη, ώστε να αποφύγουμε την άσκοπη και ανώφελη ενασχόληση με όρους, που εκ των υστέρων θα αποδειχθούν εντελώς άχρηστοι και ακατάλληλοι για τη σύνδεσή τους με το επελθόν αποτέλεσμα.

ii) Θεωρία της πρόσφορης αιτίας(*causa adaequata*)

Η θεωρία της πρόσφορης αιτίας αμφισβητεί την ορθότητα των θέσεων της αντιπάλου θεωρίας του ισοδυνάμου των όρων και φέρνει στη συζήτηση ένα δικό της κριτήριο για την εύρεση της αιτιώδους συνάφειας: την προσφορότητα της πράξεως να οδηγήσει στο αποτέλεσμα. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή για να διαπιστώσουμε την ύπαρξη της αιτιώδους συνάφειας που υπάρχει ανάμεσα σε ορισμένη πράξη και στο επελθόν αποτέλεσμα δεν αρκεί να αναζητούμε τις πράξεις –όρους που λογικά συνδέονται με το αποτέλεσμα αυτό, αλλά πρέπει από τους πολλούς σχετικούς όρους να διαλέγουμε εκείνον , ο οποίος με βάση την κοινή πείρα κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων είναι πρόσφορος να επιφέρει το συγκεκριμένο αποτέλεσμα. Κατά τη θεωρία αυτή οι όροι του αποτελέσματος διακρίνονται σε « πρόσφορους» και «απρόσφορους» , μόνο δε οι πρώτοι είναι αιτιώδεις ως προς το αποτέλεσμα.

« Πρόσφορος» θεωρείται κάθε όρος που επέτεινε, κατά όχι ασήμαντο τρόπο, τη δυνατότητα επελεύσεως του παράνομου αποτελέσματος, υπό την προϋπόθεση ότι η πρόκληση του αποτελέσματος από τον όρο δεν θεωρείται τελείως απίθανη. Πρέπει δηλαδή, να διαγνώσουμε έλεγε ο v. Kries , "αν η συνάρτηση με το αποτέλεσμα μπορεί να γενικευθεί ή συνιστά μόνο μια ιδιορρυθμία της συγκεκριμένης περίπτωσης (αν η συμπεριφορά είναι γενικώς ικανή εάν έχει την τάση να προαγάγει ένα αποτέλεσμα τέτοιου είδους ή εάν απλώς από τύχη έγινε η αφορμή του. Στην τελευταία περίπτωση όρος είναι γενικά απρόσφορος και ως τέτοιος δεν μπορεί κατ' αρχή να θεμελιώσει ποινική ευθύνη. Το δίκαιο ως γενικεύουσα τάξη δεν επιτρέπεται να συνδέει κατασταλτικές κυρώσεις με το τυχαίο και το απρόβλεπτο. Πρόκειται για αντικειμενική εκ των υστέρων πρόγνωση. Μόνο ανάμεσα στο γεγονός που με βάση την εκ των υστέρων πρόγνωση μπορεί να χαρακτηριστεί όχι απλώς λογικά ως αιτία αλλά ειδικότερα ως πρόσφορη αιτία της συγκεκριμένης μεταβολής στον

εξωτερικό κόσμο υπάρχει για το Ποινικό δίκαιο σύμφωνα με τη θεωρία της πρόσφορης αιτίας αιτιώδης συνάφεια. Ένα από τα μειονεκτήματα της θεωρίας της πρόσφορης αιτίας είναι ότι προβαίνει σε νομικές αξιολογήσεις οι οποίες αντί να διευκολύνουν την προσπάθεια ανευρέσεως του αιτιώδους συνδέσμου την δυσχεραίνουν ώστε να μην είναι εφαρμόσιμη. Ήδη ο ακριβής προσδιορισμός αυτού του ίδιου κριτηρίου της προσφορότητας που αποτελεί τη βάση εφαρμογής της θεωρίας αυτής είναι δυσχερές και μάλιστα ιδιαίτερα στις περιπτώσεις οι οποίες είναι ιδιαζόντως ενδιαφέρουσες για το Ποινικό Δίκαιο. Η κρατούσα στην ποινική επιστήμη άποψη και η σταθερή νομολογία του Αρείου Πάγου δέχονται τη θεωρία του ισοδυνάμου των όρων. Οι οπαδοί αυτής της θεωρίας υποστηρίζουν ότι δεν ευσταθεί το λεγόμενο ότι αυτή άγει σε άτοπα αποτελέσματα και τούτο γιατί απλούστατα η κατάφαση του αντικειμενικού αιτιώδους συνδέσμου δεν σημαίνει αναγκαστικά και κατάφαση της ποινικής ευθύνης. Πράγματι η αιτιότητα λειτουργεί στο ποινικό δίκαιο ως στοιχείο της αντικειμενικής υποστάσεως του εγκλήματος ενώ πέραν από την πλήρωση της τελευταίας για την επιβολή της 'ποινής απαιτούνται ακόμη η πλήρωση της υποκειμενικής υποστάσεως, το άδικο, ο καταλογισμός της εγκληματικής συμπεριφορά σε ενοχή του δράστη και η έλλειψη κάποιων άλλων αρνητικών όρων του ποινικού κολασμού. Το ποινικό δίκαιο σε αντίθεση με το αστικό παρέχει στον εφαρμοστή του ένα ανασφαλές μέσο για την άρση των τυχόν ανεπιεικών συνεπειών από την αποδοχή μιας ευρεία έννοιας της αιτιότητας βάση της c.s.q.n. Το ποινικό δίκαιο δεν έχει ανάγκη όπως το αστικό από τη θεωρία της προσφοράς αιτίας προκειμένου να περιορίσει έλλογα τους όρους του εγκληματικού αποτελέσματος οι οποίοι μπορούν όντως να θεμελιώσουν ποινική ευθύνη εκείνου που τους έθεσε, γι αυτό και μπορεί να αρκестεί στην απλή θεωρία της c. s. q. n. .Το ασφαλές αυτό μέσο είναι η υπαιτιότητα. Επομένως η θεωρία του ισοδυνάμου των όρων ακριβώς επειδή απλουστεύει την ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας εφ' όσον την καθιστά καθαρή διάγνωση με βάση το αυστηρά λογικό κριτήριο της χωρίς να τη συνδέει με αξιολογήσεις και εκτιμήσεις που από τη

φύση τους επιδέχονται ευκολότερα αμφισβήτησης, γίνεται δεκτή στο ποινικό δίκαιο.

3) Ενδιάμεσες θεωρίες για την αιτιώδη συνάφεια κατά το ποινικό δίκαιο

Πέρα από της προαναφερθείσες θεωρίες του ισοδυνάμου των όρων και της πρόσφορης αιτίας, στην επιστημονική βιβλιογραφία ,ιδίως τη γερμανική υποστηρίζονται και ορισμένες άλλες ενδιάμεσες θεωρίες, οι οποίες προσπαθούν να βελτιώσουν τη μια ή την άλλη από τις δύο βασικές θεωρίες.

i) Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΥ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΟΡΟΥ

Η θεωρία αυτή ,που υποστηρίχθηκε από τον Ortmann ενδιαφέρεται μόνο για τον χρονικά τελευταίο όρο που οδήγησε στην επέλευση του αποτελέσματος, παραβλέποντας ωστόσο την αποφασιστική συμβολή που μπορεί να έχουν μερικές φορές και άλλοι προγενέστεροι όροι.

ii) Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΕΝΕΡΓΟΥ ΑΙΤΙΑΣ

Η θεωρία αυτή υποστηρίχθηκε από τον Birkmeyer και συνδέει το αποτέλεσμα με τον δραστικότερο όρο από όλους τους άλλους όρους και συνετέλεσαν στην παραγωγή ενός αποτελέσματος. Δημιουργείται όμως δυσχέρεια προσδιορισμού του ποιος ήταν ο δραστικότερος όρος.

iii) ΟΙ ΣΥΝΑΦΕΙΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΧΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΤΙΚΗΣ

Υποστηρίχθηκαν αντίστοιχα από τον Binding και τον Kohler και δέχονται ως παραγωγικό του αποτελέσματος όρο η μεν πρώτη τον όρο

, που κατά κύριο λόγο επιφέρει το αποτέλεσμα , ενώ η δεύτερη τον όρο που έχει η δύναμη να διαμορφώνει το αποτέλεσμα.

iv) Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΤΕΛΟΥΣ ΟΡΟΥ

Υποστηρίχθηκε από τον Englisch και δέχεται ότι αίτιο ενός αποτελέσματος είναι κάθε δεδομένο που συνδέει νομοτελώς με αυτό. Αποτελεί συμπλήρωση της αρχής του ισοδυνάμου των όρων.

v) Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗΣ ΑΙΤΙΑΣ

Υποστηρίχθηκε από τον Mezger και θεωρεί ότι ενδιαφέρουν μόνο οι νομικά σημαντικοί όροι του αποτελέσματος. Η θεωρία αυτή κατά το ένα σκέλος της στηρίζεται στη θεωρία του ισοδυνάμου των όρων και κατά το άλλο στη θεωρία της πρόσφορης αιτία ,αφού δέχεται την αιτιότητα , όπως την υποστηρίζει η θεωρία του ισοδυνάμου των όρων απαιτεί όμως μόνο για την τιμωρία του δράστη και προσφορότητα της σχετικής ενέργειας που παρήγαγε το αποτέλεσμα.

vi) Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΠΡΑΞΕΩΣ

Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή που υποστηρίχθηκε από το Μανωλεδάκη, η αδυναμία της θεωρίας για την ισοδυναμία των όρων και τον αντικειμενικό αιτιώδη σύνδεσμο , καθώς και των διαφόρων αποκλίσεων της βρίσκεται στη διάσπαση της φυσικής ενότητας της πράξης και στην αντικατάστασή της ως οντικού στοιχείου του εγκλήματος με τους όρους παραγωγής ενός αποτελέσματος οι οποίοι αποτελούν στοιχεία απλώς στη λογική ταξινόμηση της αλληλουχίας των γεγονότων. Η αιτιώδης συνάφεια μπορεί να ενδιαφέρει μόνο ως φυσική – αιτιακή παραγωγή ενός αποτελέσματος από την αυτοκυβερνούμενη μυϊκή ενέργεια του υπαιτίου. Συνδέει συνεπώς μία μυϊκή κίνηση με ένα φυσικό αποτέλεσμα που αυτή άμεσα παρήγαγε.

vii) Η ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΡΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΥ ΚΑΤΑΛΟΓΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΟΣ

Το δόγμα της θεωρίας περί αντικειμενικού καταλογισμού μπορεί να συνοψιστεί στην ακόλουθη πρόταση: το αποτέλεσμα μιας ανθρώπινης πράξης μπορεί να καταλογιστεί αντικειμενικά στο πρόσωπο του δράστη μόνο όταν από την πράξη αυτή δημιουργήθηκε ένας δικαστικά ανεπίτρεπτος κίνδυνος για το προστατευόμενο έννομο αγαθό , ο οποίος υλοποιήθηκε με την επέλευση του εγκληματικού αποτελέσματος. Από τους πρώτους διδάξαντες τη θεωρία αυτή υπήρξε ο Honig , η πληρέστερη όμως ανάπτυξη της ανάγεται στον Roxin ακολουθούμενο και από άλλους συγγραφείς. Οι βασικές αρχές που διέπουν τον αντικειμενικό καταλογισμό είναι οι ακόλουθες α. το αποτέλεσμα καταλογίζεται αντικειμενικά στην τυπική υπόσταση ενός εγκλήματος μόνο όταν η συμπεριφορά του δράστη προξένησε παράνομο κίνδυνο για το αντικειμενικό της πράξεως όπως αυτό μορφοποιήθηκε στο συγκεκριμένο αποτέλεσμα. Β. κατ' εξαίρεση των ανωτέρω λείπει ο αντικειμενικός καταλογισμός όταν η προστατευτική λειτουργία του συγκεκριμένου κανόνα δικαίου δεν αναφέρεται στην αποτροπή τέτοιου είδους κινδύνων.

4)Ειδικά προβλήματα του αιτιώδους συνδέσμου

Στο σημείο αξίζει να αναφέρουμε ορισμένα **ειδικά προβλήματα** τα οποία συχνά ανακύπτουν κατά την διερεύνηση του αιτιώδους συνδέσμου

A. Η σωρευτική αιτιότητα:

Υπάρχει όταν την επέλευση του αποτελέσματος την επηρεάζουν δυο ή περισσότεροι όροι που δρουν παράλληλα ο ένας προς τον άλλο.

Παράδειγμα: η δηλητηρίαση κάποιο από δυο διαφορετικούς δράστες, που ρίχνουν στο φαγητό του ταυτόχρονα την ίδια ακριβώς θανατηφόρα ποσότητα δηλητηρίου, η οποία και αν ακόμη ενεργούσε αυτοτελώς δηλ. ανεξάρτητα από την άλλη ποσότητα, θα ήταν από μόνη της ικανή να επιφέρει τον θάνατο του θύματος.

Κάθε όρος πρέπει να κρίνεται ανεξάρτητα από τον άλλον για να προσδιορισθεί σωστά η αιτιακή του σχέση προς το αποτέλεσμα Δεν μας ενδιαφέρει στο παράδειγμα τι έκανε ο άλλος ο δράστης Οι δράστες στα πλαίσια της σωρευτικής αιτιότητας θα ευθύνονται συνήθως ως παραουουργοί ολοκληρωμένου ή αποπειραθέντος εγκλήματος ανάλογα με την επάρκεια ή με τις ποσότητες του δηλητηρίου να επιφέρει το αποτέλεσμα εκτός αν έχουν συναποφασίσει το έγκλημα οπότε η ποινική τους ευθύνη παίρνει τη μορφή της συναουουργίας σε τετελεσμένη ή αποπειραθείσα πράξη

B. Η Πολλαπλή αιτιότητα

Πολλαπλή αιτιότητα συντρέχει σε όλες εκείνες τις περιπτώσεις στις οποίες η συμπεριφορά ορισμένου ανθρώπου δρομολογεί με ένα όρο επέλευσης του αποτελέσματος αυτό όμως επέρχεται τελικά από την μεταγενέστερη συμπεριφορά κάποιου άλλου ανθρώπου

Παράδειγμα ένας αστυφύλακας μπαίνει σ ένα κατάστημα με τη γυναίκα του για ν αγοράσει ένα παντελόνι και αφήνει στο δοκιμαστήριο τη ζώνη του με το περίστροφο για να πάει στον καθρέπτη να δει την εφαρμογή του παντελονιού επάνω του Επωφελούμενος όμως το γεγονός κάποιος πελάτης κλέβει το περίστροφο με το οποίο στη συνέχεια σκοτώνει την εν διάσταση σύζυγο του

Γ Η υποθετική αιτιότητα

Στην υποθετική αιτιότητα επέρχεται μεν το αποτέλεσμα από τον όρο που έθεσε σε κίνηση με τη συμπεριφορά του ο δράστης θα μπορούσε όμως το αποτέλεσμα αυτό να είχε επέλθει με οποιονδήποτε τρόπο και από έναν άλλο όρο που επίσης είχε δρομολογηθεί κι αυτός

Παράδειγμα Τραβάει κάποιος τα σωληνάκια ενός ήδη ευρισκομένου σε επιθανάτιο ρόγχο ασθενούς.

Δ. Η νόμιμη εναλλακτική συμπεριφορά

Στις περιπτώσεις της εν λόγω κατηγορίας αμφισβητείται η αιτιώδης συνάφεια ορισμένης παράνομης συμπεριφοράς προς το επελθόν αποτέλεσμα όταν το αποτέλεσμα αυτό θα επήρχετο ακόμη και αν ενεργούσε νόμιμα ο δράστης

Παράδειγμα Ο οδηγός μίας νταλίκας φθάνοντας στην είσοδο κάποιας στενής γέφυρας παραβλέπει το απαγορευτικό σήμα που θέτει ως όριο επιτρεπόμενο βάρους τους τόνους και αποφασίζει να διέλθει από τη γέφυρα μολονότι το αυτοκίνητο του έχει βάρους τόνους. Κατά την διέλευση της γέφυρας και ενώ το αυτοκίνητο με αργή κίνηση έχει φτάσει στο μέσον περίπου αυτής γκρεμίζεται ξαφνικά η γέφυρα και παρασύρεται στο γκρεμό το φορτηγό με συνέπεια τον βαρύ τραυματισμό του οδηγού και τον θάνατο των δύο συνοδών του. Κατά την σχετική αυτοψία από τους αρμοδίου μηχανικούς του υπουργείου διαπιστώθηκε ότι τα δυο βασικά πόδια της γέφυρας είχαν υποστεί ρήγματα από τον πρόσφατο σεισμό ενώ το έδαφος κάτω απ αυτά είχε πάθει καθίζηση και έτσι η γέφυρα δεν μπορούσε να αντέξει βάρος μεγαλύτερο από τόνους.

Επομένως και να τηρούσε το απαγορευτικό όριο της σχετικής πινακίδας ο οδηγός της νταλίκας η γέφυρα θα έπεφτε σίγουρα

Ε. Η αιτιότητα σε περίπτωση του λεγόμενου γενικού δόλου

Ως γενικός δόλος χαρακτηρίζονται οι περιπτώσεις εκείνες στις οποίες ο δράστης προβαίνει σε ορισμένη εγκληματική ενέργεια με την οποία πιστεύει ότι επιφέρει τα επιδιωκόμενο αποτέλεσμα αυτό όμως δεν έχει πραγματικό επέλθει ακόμη από επέρχεται στην συνέχεια από τη μεταγενέστερη ενέργεια του δράστη

Παράδειγμα μαχαιρώνει κάποιος έναν άνθρωπο και νομίζοντας ότι τον έχει σκοτώσει τον ρίχνει στη θάλασσα για να εξαφανίσει το πτώμα του. Ο άνθρωπος όμως αυτός την ώρα που τον πετούσε ο δράστης στην θάλασσα ήταν ζωντανός και πέθανε τελικά από πνιγμό.

Γ . Η ΑΙΤΙΩΔΗΣ ΣΥΝΑΦΕΙΑ ΣΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

1.ΓΕΝΙΚΑ

Με τον όρο αιτιώδη συνάφεια εννοούμε τον αιτιώδη «λογικό» σύνδεσμο ανάμεσα στο νόμιμο λόγο ευθύνης και την επελθούσα ζημία ο ζημιώσας οφείλει να επανορθώσει μόνο εκείνη τη ζημία που απέρρευσε από το νόμιμο λόγο ευθύνης που είναι δηλαδή συνέπειά του. Αυτό σημαίνει ότι νόμιμος λόγος ευθύνης και ζημία πρέπει να συνδέονται με σχέση αιτιότητας. Πρέπει να υπάρχει μεταξύ τους αιτιώδης συνάφεια. Οι γνωστότερες θεωρίες στην Ελλάδα είναι οι εξής:

2. Οι θεωρίες της αιτιώδους συνάφειας

i) ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΙΣΟΔΥΝΑΜΟΥ ΤΩΝ ΟΡΩΝ

Η θεωρία του ισοδυνάμου των όρων ή του αναγκαίου όρου (θεωρία της *conditio sine qua non*) αποτελεί εφαρμογή της αιτιότητας όπως την αντιλαμβάνονται οι φυσικές επιστήμες και η λογική. Δέχεται ότι υπάρχει αιτιώδης συνάφεια μεταξύ μιας πράξης και ενός αποτελέσματος, όταν η πρώτη είναι αναγκαίος όρος για την επέλευση του αποτελέσματος όταν δηλαδή δε μπορεί να νοηθεί ότι εκλείπει η πρώτη χωρίς να συνεκλείπει και το συγκεκριμένο αποτέλεσμα. Κάθε αποτέλεσμα που δε θα επερχόταν με τον τρόπο που επήλθε αν δεν είχε

προηγηθεί ένας όρος είναι ακριβώς αποτέλεσμα του αυτού , δηλαδή συνδέεται αιτιωδώς μαζί του ,υφίσταται σχέση αιτίου αιτιατού . και αντίστροφα οποιοσδήποτε όρος θα θεωρηθεί αιτία ενός αποτελέσματος ,θα γίνει δηλαδή δεκτή η ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ τους , αν το αποτέλεσμα δε θα επερχόταν στην περίπτωση που ο όρος αυτός θα έλειπε. Τέτοιοι όροι που η έλλειψή τους θα απέτρεπε λογικά την επέλευση του αποτελέσματος μπορεί να είναι πολλοί. Όλοι οι όροι εγγύτεροι ή απώτεροι είναι ισοδύναμοι από άποψη αιτιότητας αφού και ενός η έλλειψη αρκεί για τη ματαίωση του αποτελέσματος. Ίσως καθένας μόνος του να μην επέφερε το αποτέλεσμα (το οποίο προκάλεσαν από κοινού μαζί) αλλά εφόσον ήταν αναγκαίος για την επέλευση του αποτελέσματος θα θεωρηθεί και μόνος του , σύμφωνα με τη θεωρία του ισοδυναμίου των όρων , αιτία του αποτελέσματος(π.χ. ο αγοραστής όπλου φονεύει τον Α ' . Ευθύνονται ο χορηγήσας τις σφαίρες , ο ταξιτζής που τον πήγε στον τόπο της κατοικίας του θύματος και ο δράστης. Όλοι ευθύνονται από κοινού).

ii) ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΟΡΗΣ ΑΙΤΙΟΤΗΤΑΣ (causa adaequata)

Η θεωρία της πρόσφορης αιτιότητας υποστηρίζει ότι αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ του ιδρύοντος την ευθύνη γεγονότος και της ζημίας , υπάρχει όταν το γεγονός αυτό κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων δηλαδή χωρίς την παρεμβολή εκτάκτων και ασυνήθων περιστατικών και την έλλογη ανθρώπινη πείρα είχε την ικανότητα τη γενική τάση ν αποτελέσει την αποχρώσα πρόσφορη αιτία επελεύσεως του επιζήμιου αποτελέσματος (αιτιατό).

iii) Θεωρία του σκοπού

Η συγκεκριμένη θεωρία όλο και πιο έντονα υποστηρίζεται στην επιστήμη, η διαπίστωση της ύπαρξης αιτιώδους συνάφειας βασίζεται και είναι νομικά σημαντική εφόσον ανταποκρίνεται στον προστατευτικό σκοπό του κανόνα που παραβιάστηκε. Σύμφωνα με τα προστατευόμενα συμφέροντα, από τον κανόνα που προβλέπει την ευθύνη, έτσι ώστε να

διαγραφούν τα όρια της παρεχόμενης προστασίας. Κριτήριο, λοιπόν, αποτελεί για την ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας ή όχι η ερμηνεία του Κανόνα Δικαίου. Αν προστατεύει μια διάταξη συγκεκριμένα συμφέροντα, θα ήταν αντίθετο στη διάταξη να δεχθούμε ότι υπάρχει ενοχή αποζημίωσης εξαιτίας της προσβολής συμφερόντων, που δεν συμπεριλαμβάνονται στα συγκεκριμένα που προστατεύονται.

Πχ ο Α έχει συμφωνήσει με τον ταξιτζή Β να τον παραλάβει στις 5 το πρωί για να τον μεταφέρει στο αεροδρόμιο. Ο Β καθυστέρησε και ο Α έχασε την πτήση, με συνέπεια να παραμείνει άλλη μια μέρα στην Αθήνα και να επιβαρυνθεί με επιπλέον δαπάνες, και μάλιστα να υποστεί κλονισμό της υγείας του από την ταλαιπωρία. Σκοπός του συμβατικού κανόνα δικαίου μεταξύ Α και Β είναι η έγκαιρη μεταφορά του Α, όχι και η προστασία της υγείας του. Αποκαταστάει είναι η ζημία για τις επιπλέον δαπάνες και όχι η ζημία από τον κλονισμό της υγείας του Α.

Η θεωρία βρίσκει έρεισμα στον νόμο, αφού αποτελεί εφαρμογή και ερμηνεία και συμβατικών και γενικότερα κανόνων δικαίου. Μειονεκτεί, όμως, σε ζητήματα όπως το ότι μπορεί να υπάρχουν αμφιβολίες και ως προς τον κανόνα και ως προς την έκταση του προστατευτικού σκοπού, καθώς και το ότι σε πολλές περιπτώσεις ο κανόνας αναφέρεται και σε απίθανες ζημιές και η θεωρία της *condicio sine qua non* καθίσταται επιβεβλημένη, είτε η θεωρία του σκοπού καταλήγει στις ίδιες με αυτή λύσεις.

Σκοπός κατά το Αστικό Δίκαιο

Σκοπός και των τριών θεωριών είναι να εμποδίσουν την ευθύνη του δράστη, αποκλείοντας τις ζημιές που είναι απομακρυσμένες από το ζημιογόνο γεγονός. Κατά την *conditio sine qua non* προσδιορίζεται η αιτιώδης συνάφεια μόνο ως αρνητική προϋπόθεση κατά τους όρους της λογικής. Ο περιορισμός επαυξάνεται κατά την *causa adaequata*, λογιζόμενη ότι είναι φυσιολογικό να μην υπάρχει ευθύνη για τις απρόσφορες ζημιές, χωρίς όμως να παίρνει υπόψη ότι ο νομοθέτης να επιθυμεί ενδεχομένως τη θέσπιση ευθυνών και για τις απρόσφορες ζημιές. Σύμφωνα, λοιπόν, με τις δυο θεωρίες αυτές, το κριτήριο του

σκοπού του κανόνα δικαίου εμπίπτει στο σκοπό του συγκεκριμένου λόγου ευθύνης.

2. Ειδικά θέματα αιτιώδους συνάφειας

Στο πλαίσιο της αιτιώδους συνάφειας ανακύπτουν και αντιμετωπίζονται διάφορα ειδικά θέματα. Τα κυριότερα από τα οποία είναι:

α) Αιτιότητα περισσότερων προσώπων,

β) Συμβολή τρίτων στη ζημία.

γ) Προλαμβάνουσα αιτιότητα,

δ) Διαζευκτική νόμιμη συμπεριφορά.

**ε) Ευπάθεια
ζημιωθέντος αγαθού**

**στ) Συνήθης βιοτικός
κίνδυνος.**

**ζ) Συμβολή
ζημιωθέντος στη ζημία.**

α) Αιτιότητα περισσότερων προσώπων υπάρχει όταν η ζημία έχει ως αίτιο την συμπεριφορά περισσότερων προσώπων. Συνήθως γίνεται διαίρεση σε: 1) Κοινή αιτιότητα, 2) Σωρευτική αιτιότητα, 3) Διαλεκτική αιτιότητα.

1. **Κοινή αιτιότητα,** υπάρχει όταν η ζημία είναι αποτέλεσμα της συμπεριφοράς δυο ή περισσότερων προσώπων, έτσι ώστε αν έλειπε η ζημία είναι αδιάφορο αν τα πρόσωπα βρίσκονται σε συνεννόηση μεταξύ τους ή αν ενήργησαν συγχρόνως.

Παράδειγμα:

Ο Α. απασχολεί τον Β. και ο Γ. κλέβει το πορτοφόλι του Β.

2. **Σωρευτική αιτιότητα**, υπάρχει όταν η ζημιά είναι αποτέλεσμα της

συμπεριφοράς δυο ή περισσότερων προσώπων που ενεργούν αυτοτελώς

και καλό τέτοιο τρόπο, ώστε η ζημιά θα επερχόταν ως αποτέλεσμα μόνο

της συμπεριφοράς κάποιον από τα περισσότερα πρόσωπα.

Παράδειγμα:

Για το έργο E., ο εργολάβος E. έχει παραγγείλει τα αναγκαία υλικά στον A. και τα αναγκαία μηχανήματα στον B. Ούτε ο A. ούτε ο B. εκπληρώνουν την υποχρέωση τους και το έργο E. δεν εκτελείται έγκαιρα (εφαρμογή 926 ΑΚ).

3. **Διαζευκτική αιτιότητα**, υπάρχει όταν η ζημιά επέρχεται μετά από συμπεριφορά μετά από συμπεριφορά δύο ή περισσότερων προσώπων (που ενεργούν συγχρόνως), χωρίς να είναι δυνατό να εξακριβωθεί τίνος

συμπεριφορά αποτέλεσμα υπήρχε η ζημιά.

Παράδειγμα: οι A και B κυνηγούν και από τους πυροβολισμούς τους σκοτώνεται το άλογο του Γ . δεν είναι όμως δυνατό να εξακριβωθεί αν το άλογο σκοτώθηκε από τον πυροβολισμό του A ή του B .

β) Συμβολή τρίτων στη ζημία: Πράξεις τρίτων αποτελούν πολλές φορές ένα από τα αίτια για την επέλευση ή την έκταση της ζημίας. Σχετικό μπορεί να γίνουν οι ακόλουθες ταξινομήσεις.

1. από τον τρίτο.

Παράδειγμα:

Ο πελάτης A του χ κέντρου διασκέδασης προκαλεί διάφορα επεισόδια με συνέπεια ο πελάτης T να φύγει απαρατήρητα από το κέντρο χωρίς να πληρώσει. Η ζημιά του B ιδιοκτήτη του κέντρου από τα φυγή του Τα χωρίς πληρωμή καταλογίζεται στην πράξη του A. αυτή η πράξη ευνόησε ιδιαίτερα τη φυγή του Τα .η τελευταία δεν ήταν όμως πιθανή συνέπεια της πράξης του A.

2. από τον ζημιώσαντα

3. με πράξη τρίτων

γ) προλαμβάνουσα αιτιότητα, υπάρχει όταν ένα αίτιο , προκαλεί τη ζημία η οποία όμως θα επερχόταν από άλλο αίτιο αν δεν της επέφερε το πραγματικό αίτιο.

δ) Διαζευκτική –νόμιμη συμπεριφορά , ονομάζεται η περίπτωση στην οποία παράνομη συμπεριφορά προκαλεί ζημιά η οποία θα επερχόταν και αν η συμπεριφορά ήταν νόμιμη.

ε) Ευπάθεια ζημιωθέντος αγαθού, η ευπάθεια του προσληφθέντος αγαθού δεν επηρεάζει την αιτιώδη συνάφεια ,εξαιρέση απίθανες ζημίες.

στ) Συνήθης βιοτικός κίνδυνος , Υποστηρίζεται ότι ζημίες που συναρτώνται με το συνήθη βιοτικό κίνδυνο του μέσου κοινωνικού ανθρώπου δεν υπάρχει να αποκαθίσταται από τον προκαλέσαντα το αρχικό ζημιολόγο αίτιο. Το ζήτημα εξετάζεται τόσο στο πλαίσιο της αιτιώδους συνάφειας, όσο και στο πλαίσιο του υπολογισμού της ζημίας.

3. Νομολογία

Παρατίθενται συνοπτικά ορισμένες αποφάσεις δικαστηρίων που καταδεικνύουν την απαίτηση της ύπαρξης αιτιώδους συνάφειας και στη δικαστηριακή πρακτική :

Εφ. Αθ. 36/2004 Μη στοιχειοθέτηση ευθύνης του αδικοπρακτούντος για αποζημίωση του εμμέσως ζημιωθέντος συγγενούς του παθόντος. δεν υφίσταται αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της έμμεσης ζημίας τρίτων και του νόμιμου λόγου ευθύνης.

ΑΠ 53/2004 Για τη στοιχειοθέτηση του εγκλήματος της απάτης απαιτείται εκτός των άλλων στοιχείων και βλάβη ξένης –κατά το αστικό δίκαιο – περιουσίας , η οποία να τελεί σε αιτιώδη σύνδεσμο με τις παραπλανητικές ενέργειες ή παραλείψεις του δράστη. Ομοίως και ΑΠ 744/2004 και ΑΠ 467/2004

Εφ. Αθ. 8226/2004 το πταίσμα του ζημιώσαντος μπορεί να συνίσταται σε δόλο ή αμέλεια και πρέπει να τελεί σε αιτιώδη σύνδεσμο

,αφενός προς τη ζημία και αφετέρου προς το γεγονός που παρήγαγε τη ζημία

ΑΠ 430/2004 σε περίπτωση σύγκρουσης αυτοκινήτων μια εκ των προϋποθέσεων της ευθύνης προς αποζημίωση είναι η ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της πράξης η της παράλειψης του οδηγού και της σύγκρουσης από την οποία προκλήθηκαν οι ζημιές.

Δ. Η ΑΙΤΙΩΔΗΣ ΣΥΝΑΦΕΙΑ ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ (ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ)

1.Εισαγωγικά

Ο άνθρωπος στα πλαίσια των σύγχρονων εννόμων τάξεων μέσα στην προσπάθειά του για εξέλιξη και για πραγμάτωση του ευ ζην μέσα από την ταυτόχρονη εξέλιξη της κοινωνίας αναπτύσσει σχέσεις που αυτές εκδηλώνονται σχεδόν σε κάθε επίπεδο. Οι σχέσεις αυτές εμφανίζονται και διαπλέκονται από τη μία σε άμεση εξάρτηση και φυσικά ένταξη στα πλαίσια του κράτους και από την άλλη στα πλαίσια των συνανθρώπων του. Μεγάλο μέρος της ζωής του ανθρώπου εκτυλίσσεται σε μερικότερα επίπεδα δηλαδή σε μερικότερα πλέγματα σχέσεων , σε θεσμούς οι οποίοι είναι είτε « κρατικής» , «δημόσιας» υφής (σχολείο , πανεπιστήμιο, ένοπλες δυνάμεις , δημοσιοϋπαλληλική ιεραρχία , εκκλησία, πολιτικά κόμματα κ.λ.π.) είτε ιδιωτικής προέλευσης (οικογένεια, σωματεία, συναλλαγές κ.λ.π.) . σε

πολλές περιπτώσεις η είσοδος του ανθρώπου σε θεσμούς έχει άμεσα αναγκαστικό χαρακτήρα (π.χ. στρατιωτική θητεία). Σε άλλες περιπτώσεις ο καταναγκασμός δεν εμφανίζεται τουλάχιστον άμεσα και υπερισχύει η ελευθερία επιλογής(π.χ. δημοσιοϋπαλληλική ιδιότητα , γάμος, σπουδές κ.λ.π.)

Η αιτιώδης συνάφεια εμφανίζεται λοιπόν μέσα στα πλαίσια της θεσμικής αυτής προσαρμογής των θεμελιωδών δικαιωμάτων, να θέλει να προσδιορίσει αυτή τη σχέση στηριζόμενη στη λογική μέθοδο ερμηνείας κατά τους κανόνες της τυπικής και διαλεκτικής λογικής, υπερβαίνοντας την αντίστοιχη της παραδοσιακής ερμηνείας η οποία σε σχέση με τη θεσμική εφαρμογή εστιάζεται στον εντοπισμό των αντιθέσεων μόνο χωρίς να υπεισέρχεται στο ζήτημα της ενότητας τους και της εντέλει άρση τους.

Στα χαρακτηριστικά λοιπόν της θεσμικής εφαρμογής είναι ότι ως μέθοδος είναι διαλεκτική αντικειμενική και ουσιαστική. Συνεπάγεται λοιπόν αυτή η εφαρμογή την εφαρμογή του περιεχομένου του δικαιώματος σε σχέση με το περιεχόμενο της διαπροσωπικής σχέσης και του εν γένει θεσμού στα πλαίσια του οποίου θέλει να εφαρμοστεί. Ταυτόχρονα λοιπόν και διαλεκτικά αλληλοεξαρτώνται και αλληλοεπηρεάζονται διαπροσωπική σχέση και δικαίωμα ως προς το περιεχόμενο τους το ένα στο άλλο και αμφίδρομα. Έτσι και στις ιδιωτικές σχέσεις εντοπίζεται η ίδια διαφοροποίηση της παραδοσιακής μεθόδου του Αστικού Δικαίου και η διαλεκτική της θεσμικής εφαρμογής, έχει ως βάση τον εντοπισμό των αντιθέτων, την ανάλυση του περιεχομένου τους και τη διεύρυνση της μεταξύ τους ενότητας. Έτσι υπάρχουν δύο κατευθύνσεις κατά τη μέθοδο αυτή που καταδεικνύει και τη συνθετότητά της. 1) σε σχέση με το υποκείμενο - το άτομο και 2) σε σχέση με το αντικείμενο, το περιεχόμενο σχέσης - θεσμού. Η βαρύτητα λοιπόν αυτής της μεθόδου βαίνει προς την ουσία των πραγμάτων, καθώς αναζητά το φυσικό περιεχόμενο και τη φυσική σχέση δικαιωμάτων και θεσμών, δηλ. στην εξασφάλιση της ουσιαστικής

δικαιοσύνης. Σε σχέση με αυτή τη μέθοδο για την θεσμική εφαρμογή λειτουργούμε λαμβάνοντας υπ' όψιν.

- i) αντιπαράθεση θεσμού - δικαιώματος για τον εντοπισμό της αντίθεσης
- ii) ανάλυση των μερών της αντίθεσης, δηλ. της ανάλυσης του φυσικού περιεχομένου των δύο εννοιών.
- iii) προσδιορισμός της φυσικής σχέσης δικαιώματος - θεσμού, δηλ. η σύνθεση των αντιθέτων με δεσμό της αιτιώδους συνάφειας.

Η κλασική - παραδοσιακή θεωρητική νομική σκέψη υποκαθίσταται από την θεσμική -αντικειμενική αντιμετώπιση του ζητήματος. Δηλ. θέτει στο επίκεντρο όχι στην αντίληψη της σύγκρουσης των δικαιωμάτων, αλλά αντί να εξετάζει ως αντιπαράθεση ατόμων, δικαιωμάτων, συμφερόντων για να μην οδηγηθούμε σε άτοπα και το περιεχόμενο του δικαιώματος αλλά και της σχέσης - θεσμού.

Μ' αυτό τον τρόπο αντιπαρέρχεται λογικές που θέλουν την πραγματικότητα στατική, μια ύλη και απλώς ως ένα στοιχείο του κανόνα δικαίου. Η διαλεκτική σχέση των ζητημάτων τόσο που αφορούν την πραγματικότητα όσο και τη νομική πραγματικότητα καταδεικνύει ως οργανωμένα σύνολα.

Η αιτιώδη συνάφεια είναι αυτή που δένει τις καταστάσεις. Συμβάλει λοιπόν στην κατεύθυνση της ενιαιοποίησης του «δέοντος και είναι» καθώς η φύση των πραγμάτων αποτελεί πηγή δικαίου. Αυτό το αδιάσπαστο και διαλεκτικά δεμένο σύνολο εμφανίζεται ως στοιχείο ενιαίο και ως σύνολο στο οποίο μάλιστα δεν χρησιμοποιούνται στενά νομικοί όροι.

2. Έννοια αιτιώδους συνάφειας(θεσμική εφαρμογή

Δικαιωμάτων και θεσμών)

Η αιτιώδης συνάφεια γενικά είναι η σχέση μεταξύ δύο πραγμάτων, και εδώ αποτελεί τη σχέση θεμελιώδους δικαιώματος προς θεσμό. Πιο

συγκεκριμένα η σύνδεση - συνάφεια αυτοαναζητείται στο επίπεδο του περιεχομένου θεσμού και δικαιώματος για να προσδιοριστεί η εφαρμογή του ενός στο άλλο. Αυτή η εξέταση βαίνει προς την εξέταση σε βάθος των σχετιζομένων ζευγών δικαιωμάτων και σχέσεων είτε αυτά είναι σύμφυτα ή μη και καταλήγει στο αν ανάμεσα τους εξακριβώνεται κοινό συστατικό στοιχείο, δείγμα της αιτιώδους συνάφειας. Αντίθετη αντιμετώπιση από αυτή της οποίας σχετίζονται δικαίωμα και δεσμός οδηγεί σε άτοπα παραγνωρίζοντας το ενιαίο της φυσικής - νομικής σχέσης μεταξύ τους για το λόγο που προαναφέρθηκε ότι η φύση του πράγματος αποτελεί πηγή δικαίου. Έτσι εξετάζεται με βάση την αιτιώδη συνάφεια αν υπάρχει φυσική σχέση ανάμεσα σε θεσμό - δικαίωμα, χωρίς αυτό να αποτελεί αυθαίρετη λειτουργία. Είναι λειτουργία αντικειμενική όχι με μόνο κριτήριο την αντιμετώπιση ατόμου προς άτομο, αλλά θεσμού - δικαιώματος μέσα στο οργανωμένο σύνολο τα μέρη του οποίου συνδέονται. Τα ζεύγη δικαιώματος - θεσμού κατατάσσονται ανάλογα με το αν έχουν ή όχι δεσμό αιτιώδους συνάφειας σε ομοιογενή και ανομοιογενή. Στα μεν ομοιογενή επιβάλλεται ο περιορισμός του δικαιώματος και μάλιστα αποτελεί συνταγματική επιταγή εναρμονισμένη από την ταυτόχρονη κατοχύρωση θεσμού δικαιώματος. Στις δε ανομοιογενείς επιβάλλεται η αποχή από τον περιορισμό κατά τον ίδιο τρόπο ώστε η παράλειψη αυτού του περιορισμού να αποτελεί συνταγματική επιταγή. Με δεσμό αιτιώδους συνάφειας συνδέονται κατ' αρχάς τα σύμφυτα ζεύγη δικαιωμάτων και θεσμών έχοντας το καθένα τη δική του βιοτική περιοχή όπως αναπτύσσεται και η ίδια η ζωή και πραγματικότητα σε όλα της τα επίπεδα και τις διαστάσεις. Αυτές οι περιοχές αποτελούν μερικότερα επίπεδα ζωής με ενότητα ουσιαστικού περιεχομένου στα οποία εκδηλώνονται δικαιώματα θεσμοί και σχέσεις. Έτσι τα οικογενειακά δικαιώματα είναι σύμφυτα προς τις οικογενειακές σχέσεις ως προς την περιοχή τη βιοτική της οικογένειας τα εργασιακά δικαιώματα και εργασιακές σχέσεις ως προς την περιοχή τη βιοτική της εργασίας. Εδώ η σχέση τους βάση της αιτιώδους συνάφειας εμφανίζει και αδήριτη ανάγκη προστασίας ίδιων παραπλήσιων αγαθών δραστηριότητας ως τμήματα του ευρύτερου συνόλου. Η αιτιώδης συνάφεια συνδέει βέβαια

και μη σύμφυτα που δεν εντοπίζονται στην ίδια περιοχή Έτσι αν η αιτιώδης συνάφεια υπάρχει χαρακτηρίζονται ως ομοιογενή ενώ όταν δεν υπάρχει χαρακτηρίζονται ως ανομοιογενή.

3. Αρχή του αιτιώδους των περιορισμών

Στην έννομη τάξη ισχύει η αρχή της βασικής ισχύος των συνταγματικών δικαιωμάτων , δηλαδή όλα τα συνταγματικά δικαιώματα εφαρμόζονται στους θεσμούς και τις διαπροσωπικές σχέσεις και ως προς το γενικό αμυντικό περιεχόμενό τους , δηλαδή ως προς όλη την έκταση του αμυντικού περιεχομένου τους, όπως εφαρμόζονται στις σχέσεις κράτους-πολιτών. Εφαρμόζεται έτσι η αρχή αυτή με τη μορφή της κατ' αρχήν απαγόρευσης του περιορισμού του γενικού αμυντικού περιεχομένου τους. Εξαίρεση από τη διάσταση αυτής της βασικής ισχύος αποτελεί η αρχή του αιτιώδους των περιορισμών. Η αρχή της βασικής ισχύος του περιεχομένου συνδέεται με την αρχή του αιτιώδους των περιορισμών. Όμως συνταγματική επιταγή δεν αποτελεί μόνο η εφαρμογή του γενικού αμυντικού περιεχομένου, αλλά και ο περιορισμός του, η θεσμική προσαρμογή του στις περιπτώσεις που είναι απαραίτητο , στις περιπτώσεις δηλαδή που η εφαρμογή του θα οδηγούσε στη διάλυση των εννόμων σχέσεων και των θεσμών. Υπάρχουν έτσι δυο ειδών περιορισμοί του γενικού αμυντικού περιεχομένου οι περιορισμοί που επιτρέπονται (απλοί περιορισμοί) και οι περιορισμοί που απαγορεύονται (προσβολές των θεμελιωδών δικαιωμάτων). Οι συνταγματικά επιτρεπόμενοι περιορισμοί είναι αιτιώδεις δηλαδή περιορισμοί που επιβάλλονται από την αιτιώδη συνάφεια τη φυσική σχέση δικαιώματος και θεσμού. Αντίθετα οι απαγορευόμενοι περιορισμοί είναι αναϊτιώδεις δηλαδή περιορισμοί μη επιβαλλόμενοι από τη φυσική σχέση δικαιώματος και θεσμού. Ο κανόνας είναι ότι όταν το δικαίωμα και η έννομη σχέση δεν συνδέονται με σχέση αιτιώδους συνάφειας (ανομοιογένεια) τότε απαγορεύεται ο περιορισμός του γενικού αμυντικού περιεχομένου του δικαιώματος και είναι δυνατή η εφαρμογή του. Αντίθετα αν μεταξύ τους υπάρχει αιτιώδης συνάφεια

(ομοιογένεια) τότε είναι επιτρεπτοί οι περιορισμοί διότι δεν είναι δυνατή η εφαρμογή του γενικού αμυντικού περιεχομένου. Έτσι διατυπώνεται η ακόλουθη σημαντική αρχή για τα θεμελιώδη δικαιώματα, η αρχή του αιτιώδους των περιορισμών: επιτρέπονται οι αιτιώδεις περιορισμοί και απαγορεύονται οι αναιτιώδεις περιορισμοί. Έτσι όταν υπάρχει κοινό αντικειμενικό στοιχείο μεταξύ δικαιώματος και θεσμού είναι δυνατός και θεμιτός ο περιορισμός του δικαιώματος. Προκύπτει επίσης ότι δεν είναι αντισυνταγματικός ο περιορισμός εφ' όσον επιβάλλεται από την αιτιώδη συνάφεια. Εξ αντιδιαστολής συμπεραίνουμε ότι αντίκειται στο σύνταγμα ο περιορισμός του θεμελιώδους δικαιώματος εφ' όσον ανάμεσα στο περιεχόμενό του και στο περιεχόμενο του θεσμού, στο πλαίσιο του οποίου επιδιώκεται η εφαρμογή του, δεν υπάρχει αντικειμενικό στοιχείο. Η επιβολή απλών περιορισμών είναι επιτρεπτή μόνο κατά το μέτρο που επιβάλλει η αιτιώδης συνάφεια. Επιπλέον σημαντικό εργαλείο της νομικής επιστήμης για την περαιτέρω κατοχύρωση ορίου στους αιτιώδεις, και άρα επιτρεπόμενους περιορισμούς είναι και η αρχή της αναλογικότητας λόγω της σημαντικής χρησιμότητάς της κατά τη θεσμική εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Από αυτή τη βασική αιτιώδη σχέση προσδιορίζεται το περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων αλλά και το περιεχόμενο των θεσμών. Έτσι επιτυγχάνεται η φιλελευθεροποίηση των θεσμών αλλά και η θεσμοποίηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Πρόκειται για ένα αμφίδρομο αλληλοεπηρεασμό από τα θεμελιώδη δικαιώματα προς τους θεσμούς και από τους θεσμούς προς τα θεμελιώδη δικαιώματα.

4. Η αιτιώδης συνάφεια σαν σχέση κοινού αντικειμενικού στοιχείου και περιορισμού

Η διερεύνηση της νομιμότητας των περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων διακρίνεται σε δυο βασικά στάδια:

1. Στο πρώτο στάδιο περιέχεται η διερεύνηση του εάν είναι δυνατός ο περιορισμός.
2. Στο δεύτερο στάδιο περιέχεται η διερεύνηση του επιτρεπού μέτρου του περιορισμού.

Η θεσμική προσαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν είναι μια λειτουργία αυθαίρετη αλλά λειτουργία αντικειμενική προσδιοριζόμενη από τη φυσική αντικειμενική σχέση της αιτιώδους συνάφειας. Η αιτιώδης συνάφεια είναι η συνάντηση των περιεχομένων θεμελιώδους δικαιώματος και θεσμού σε κοινό συστατικό στοιχείο.

Παράδειγμα κοινών συστατικών αντικειμενικών στοιχείων σύμφυτων ζευγών:

Η «καταγωγή» αποτελεί αντικειμενικό στοιχείο του ατομικού δικαιώματος που απορρέει από την αρχή της ισότητας. Αποτελεί όμως και συστατικό στοιχείο του εθνικοτοπικού συλλόγου προσώπων, καταγόμενων όπως συγκεκριμένη περιφέρεια.

Παράδειγμα κοινών αντικειμενικών στοιχείων μη σύμφυτων ζευγών:

Ελευθερία της τέχνης και συναλλακτική σχέση αποτελούν μη σύμφυτο ζεύγος. Το αντικείμενο στοιχείο είναι «έργο τέχνης» σαν ιδιότητα του πράγματος αποτελεί στοιχείο του περιεχομένου της ελευθερίας της τέχνης, της καλλιτεχνικής δημιουργίας εφόσον όμως παραγγέλλεται έργο τέχνης συγκεκριμένης τεχνοτροπίας, ελευθερία της τέχνης και συναλλακτική σχέση συναντώνται στο αντικείμενο στοιχείο «έργο τέχνης» στο συγκεκριμένο αντικείμενο.

5. Οι περιορισμοί , Κατηγορίες

Στα χαρακτηριστικά των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως προς την προσαρμογή τους εντάσσεται και η εφαρμογή τους στις διαπροσωπικές σχέσεις αλλά και στις σχέσεις μεταξύ κράτους πολίτη σε όλη την έκταση του αμυντικού τους περιεχομένου Συνταγματική επιταγή είναι εξίσου και η εφαρμογή του αμυντικού τους περιεχομένου αλλά και του περιορισμού τους γιατί σε κάποιες περιπτώσεις εγκυμονεί ο κίνδυνος του να διαλυθούν έννομες σχέσεις και θεσμοί.

Οι περιορισμοί αυτοί εντάσσονται σε δύο κύριες κατηγορίες. Στους αιτιώδεις οι περιορισμοί που είναι και οι απλοί και στους αναιτιώδεις που αποτελούν προσβολές των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Οι απλοί ως αιτιώδεις έχοντας δηλαδή αιτιώδη συνάφεια τη φυσική σχέση δικαιώματος και θεσμού είναι επιτρεπόμενοι σύμφωνα με το Σύνταγμα. Οι προσβολές όμως ως αναιτιώδεις απαγορεύονται από το Σύνταγμα και δεν υπάρχει αιτιώδης συνάφεια ανάμεσα στο θεσμό και το δικαίωμα. Έτσι λοιπόν ανάλογα με το αν υπάρχει αντικειμενικό κοινό στοιχείο ανάμεσα στα δικαιώματα και στους θεσμούς κρίνεται και το επιτρεπτό ή όχι των περιορισμών σε σημείο μάλιστα όπου όταν δεν υπάρχει κοινό αντικειμενικό στοιχείο ο περιορισμός να θεωρείται ότι αντίκειται στο Σύνταγμα. Η ανομοιογενής αντίθεση δικαιώματος και θεσμού σχέσης δεν αφήνει περιθώριο για περιορισμό του αμυντικού περιεχομένου του δικαιώματος.

Οι επιτρεπόμενοι περιορισμοί επίδραση αιτιώδους συνάφειας

Η ύπαρξη της αιτιώδους συνάφειας οδηγεί σε περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε σχέση με την προσαρμογή τους στους θεσμούς και τις διαπροσωπικές σχέσεις. Έτσι με αναφορά το κοινό αντικειμενικό στοιχείο περιορισμό επιδέχονται τα δικαιώματα τόσο στα σύμφυτα ζεύγη δικαιωμάτων θεσμών όσο και στα μη σύμφυτα. Ως προς τα πρώτα

χαρακτηριστικά μπορούν να αναφερθούν:

Στα πολιτικά κόμματα ως θεσμό και στην πολιτική ελευθερία ως κοινό αντικειμενικό στοιχείο και μάλιστα συστατικό και των δύο είναι οι πολιτικές πεποιθήσεις. Στα σωματεία συνδικάτα ομοσπονδίες κτλ ως θεσμός και στο δικαίωμα της ατομικής συνδικαλιστικής ελευθερίας αντικειμενικό κοινό στοιχείο ως τυποποιημένη μορφή συμπεριφοράς είναι η απεργία.

Η διεξαγωγή πορείας αποτελεί αντικειμενικό κοινό στοιχείο τόσο καθενός χωριστά όσο και των σωματείων ως μορφή συμπεριφοράς.

Η συμβίωση είναι μορφή συμπεριφοράς που καταδεικνύεται τόσο στο δικαίωμα της ιδιωτικής ζωής όσο και στο θεσμό της συζυγικής σχέσης. Ως προς τα μη σύμφυτα: Η θρησκευτική ελευθερία και η

εργασιακή σχέση αποτελούν ανομοιογενές μη σύμφυτο ζεύγος θεσμού δικαιώματος Η συγγραφή θρησκευτικού άρθρου σε χριστιανική εφημερίδα από μη χριστιανό αποτελεί και μορφή εξαρτημένης εργασίας αλλά και ελευθερία έκφρασης της θρησκευτικής ελευθερίας Επομένως υπάρχει συνάντηση των αντικειμένων *ανάμεσα* στην εργασιακή σχέση και τη θρησκευτική ελευθερία ως προς το θρησκευτικό περιεχόμενο των άρθρων. Ελευθερία της τέχνης και εξαρτημένη εργασία είναι άλλο ένα μη σύμφυτο ζεύγος. Το αντικειμενικό στοιχείο έργο τέχνης αποτελεί στοιχείο της ελευθερίας της τέχνης της καλλιτεχνικής δημιουργίας Εφόσον όμως υπάρχει σύμβαση παραγωγής έργων τέχνης σε συγκεκριμένο χρόνο και συγκεκριμένη ποσότητα αυτή η σχέση εργασίας συναντάται στο συγκεκριμένο αντικείμενο της τέχνης.

Έτσι η ομοιογένεια μας ωθεί στο να υπολογίζουμε την αναγκαιότητα των περιορισμών λόγω της προβληματικής που παρουσιάζει στην περίπτωση ταυτόχρονης εφαρμογής που ενδεχομένως να τείνει και στην διάλυση διαπροσωπικών σχέσεων .Έτσι η σχέση μεταξύ ομοιογένειας και περιορισμού είναι διαλεκτική αλληλοεξαρτώμενη και καταδεικνύεται από την αντίθεση που εμφανίζεται ανάμεσα στους θεσμούς και τα θεμελιώδη δικαιώματα στα παραπάνω παραδείγματα των σύμφυτων ζεύγος.

Η φύση των πραγμάτων οδηγεί στον περιορισμό στην εφαρμογή του κανόνα τα ομώνυμα απωθούνται:

Απαγόρευση περιορισμών

Σύμφωνα με το Σύνταγμα αντίκειται στη λογική του στον περιορισμό της εφαρμογής των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά την προσαρμογή τους στους θεσμούς και τις διαπροσωπικές σχέσεις Η ανομοιογένεια ανάμεσα στο δικαίωμα και τον θεσμό επιβάλλει την ανεπιφύλακτη εφαρμογή σε όλο του το εύρος του αμυντικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων χωρίς να επηρεάζεται στο ελάχιστο το περιεχόμενο της σχέσης Δεν μπορεί π χ να βάλει κανένα φραγμό η εφαρμογή του αντικειμενικού αμυντικού περιεχομένου της επαγγελματικής ελευθερίας σε σχέση με το γάμο Το περιεχόμενο του

θεσμού του γάμου δεν επηρεάζεται. Επομένως είναι δυνατή η εφαρμογή του αμυντικού περιεχομένου του γάμου σε όλο του το εύρος. Η πολιτική ελευθερία ως θεμελιώδες δικαίωμα είναι δυνατό να αναπτύξει αναφορικά με το γενικό αμυντικό του περιεχόμενο σε σχέση με την προσαρμογή του στο περιεχόμενο της εργασιακής σχέσης. Η ανομοιογένεια έλλειψη αιτιώδους συνάφειας ανάμεσα στα δύο καθιστούν αντιστρόφως ανάλογη τη δυνατότητα αναγκαιότητα περιορισμού καθώς αυτή η ανομοιογένεια δε δίνει έρεισμα σε πραγματικό και συνεπώς νόμιμο λόγο περιορισμού του δικαιώματος. Αναλογικά με τον περιορισμό κανόνα στα σύμφυτα ομοιογενή ζεύγη τα ομώνυμα απωθούνται εδώ απαντιέται το τα ετερώνυμα έλκονται.

6. Έκταση του περιορισμού

Η νοητική διεργασία για λειτουργία και συνεύρεση μέσα στα πλαίσια του ευρύτερα οργανωμένου κοινωνικού συνόλου για την παράλληλη εφαρμογή θεμελιωδών δικαιωμάτων και θεσμών διαπροσωπικών σχέσεων δεν ολοκληρώνεται αλλά ξεκινά έχοντας ως πρώτο στάδιο την διαπίστωση κατόπιν διερεύνησης για το επιτρεπτό ή όχι του περιορισμού. Δεύτερο και τελικό στάδιο για την ένταξη τους στο κοινωνικό σύνολο ως πραγματικότητα και ως λειτουργία νόμου αποτελεί η έρευνα διαπίστωση του επιτρεπτού μέτρου του περιορισμού εφόσον διαπιστωθεί στο πρώτο στάδιο. Τόσο η πραγματικότητα όσο και η νομική πραγματικότητα καθιστούν σαφές ότι ακόμα και όταν διαπιστώνεται δε σημαίνει και δε θα μπορούσε άλλωστε να είναι απεριόριστος. Εδώ η αιτιώδης συνάφεια έρχεται να επιτελέσει το βασικό της ρόλο και ταυτόχρονα τον εν γένει ρόλο που διαδραματίζει στο δίκαιο τόσο στο αστικό όσο και στο ποινικό στηριγμένο στα θεμέλια αιτίας και αποτελέσματος. Κάτω από αυτά τα κριτήρια θα καθοριστεί το μέγεθος και μέτρο του νόμιμου περιορισμού της θεσμικής προσαρμογής. Η μορφή της αιτιώδους συνάφειας στην συγκεκριμένη περίπτωση αφορά τον περιορισμό και το κοινό αντικειμενικό στοιχείο όπου καθιστά νόμιμους όσους περιορισμούς επιβάλλονται από το κοινό αντικειμενικό στοιχείο. Αντίστροφα ισχύει ότι

όπου δεν είναι αποτέλεσμα δεν υπάρχει το κοινό αντικειμενικό στοιχείο είναι ανεπίτρεπτοι π. χ είναι νόμιμη η αξίωση του εργοδότη κατά του εργαζομένου στην επιχείρηση του για την παροχή της εργασίας του άλλωστε είναι και συμβατική υποχρέωση του εργαζομένου για την παροχή εργασίας . Παράνομη όμως είναι η απαίτηση του εργοδότη να μην απεργήσει με απειλή και τη θέση του εργαζομένου ακόμα όταν το σωματείο στο οποίο ανήκει ο εργαζόμενος έχει προκηρύξει απεργία. Είναι λοιπόν λογικό να ζητά την παροχή της εργασίας του εργαζομένου ο εργοδότης καθημερινά όχι όμως να απαιτήσει αλλά και να απειλήσει τον εργαζόμενο και με απόλυση για το αν θα απεργήσει. Καθ' ότι λοιπόν ανομοιογενή το δικαίωμα στην απεργία και την παροχή της εργασίας υποχρεωτικά κατά εκείνη την ημέρα Ανεπίτρεπτος λοιπόν είναι εδώ ο περιορισμός του δικαιώματος της απεργίας.

Είναι μέσα στα επιτρεπτά πλαίσια των περιορισμών η εγκατάσταση κληρονόμου βιβλιοθήκης με νομικά βιβλία με την αίρεση διαλυτική του να ακολουθήσει ο κληρονόμος τη νομική επιστήμη. Εδώ ο περιορισμός της επαγγελματικής ελευθερίας του κληρονόμου εμφανίζει αιτιώδη συνάφεια καθώς η οικονομική χρησιμότητα του πράγματος καταδεικνύει το κοινό αντικειμενικό στοιχείο του δικαιώματος της επαγγελματικής ελευθερίας και της διαπροσωπικής κληρονομικής σχέσης. Οι φυσικές ιδιότητες του αντικειμένου της κληρονομιάς είναι αυτές που προσδιορίζουν αυστηρά το επιτρεπτό καθώς και το μέτρο περιορισμού του θεμελιώδους δικαιώματος. Είναι επομένως δυνατός ο αυτού του είδους περιορισμός. Αντίθετα κάθε άλλος αντίκειται στο Σύνταγμα και καθίσταται απαγορευτικός.

Υπάρχει όμως και η άποψη σύμφωνα με την οποία το βασικό όριο των επιβαλλόμενων περιορισμών αποτελεί το απαραβίαστο του πυρήνα του δικαιώματος (σύμφωνα με την άποψη του κ. Δημητρόπουλου , ο πυρήνας του δικαιώματος είναι χρήσιμος για τη διαμόρφωση του μέτρου του περιορισμού, όμως το βασικό και αποφασιστικό ρόλο διαδραματίζει η αιτιώδης συνάφεια). Με βάση την άποψη αυτή οι περιορισμοί των δικαιωμάτων πρέπει να μην αναιρούν την ουσία τον πυρήνα του συγκεκριμένου ατομικού δικαιώματος πράγμα που

συμβαίνει όταν η άσκησή του υποβάλλεται σε απόλυτες απαγορεύσεις ή δυσχεραίνεται υπέρμετρα με εκτεταμένους και υπερβολικούς κατά περιεχόμενο ή κατά τόπο ή κατά χρονική διάρκεια περιορισμούς. Κλασικό για το θέμα αυτό είναι το παράδειγμα του άρθρου 23 παρ, 2 εδ.2 που επιτρέπει στο νομοθέτη τη θέσπιση περιορισμών στο δικαίωμα της απεργίας των δημοσίων υπαλλήλων. « Οι περιορισμοί αυτοί» γράφει στην τελευταία φράση του το άρθρο « δε μπορούν να φτάνουν έως την κατάργηση του δικαιώματος της απεργίας ή την παρεμπόδιση της νόμιμης άσκησής του». Η αρχή αυτή αποτελεί προστασία του ουσιαστικού πυρήνα του δικαιώματος της απεργίας των δημοσίων υπαλλήλων. Στηρίζεται στη λογική του συστήματος των περιορισμών, όριο των οποίων είναι ο ουσιαστικός πυρήνας, το ελάχιστο αναγκαίο περιεχόμενο του δικαιώματος. Αν δεν γίνει δεκτό πως η αρχή αυτή ισχύει για κάθε νομοθετική επιφύλαξη- και όχι μόνο για το άρθρο 23- τότε ο περιορισμός μπορεί να διολισθήσει προς τη νομοθετική κατάργηση του δικαιώματος. Η θεωρία του «πυρήνα» του δικαιώματος, αν και ιδιαίτερα διαδεδομένη, είναι ωστόσο γενική και αόριστη. Δεν υπάρχει ένας γενικά αποδεκτός προσδιορισμός του πυρήνα, γι' αυτό και η θεωρία αυτή έχει καταστεί αντικείμενο κριτικής.

7. Αντικειμενικοί εξωτερικοί όροι

Παράλληλα με την αιτιώδη συνάφεια όμως λαμβάνονται υπ' όψιν και οι αντικειμενικοί εξωτερικοί όροι ως λόγοι αναγκαίοι και διεπόμενοι το χαρακτηρισμό των περιορισμών ως αιτιωδών-αναιτιωδών ,απλών προσβολών που είναι επιβεβλημένοι για τη λειτουργία των δικαιωμάτων και των έννομων σχέσεων. Με αυτούς τους λόγους λοιπόν προσδιορίζεται και εντέλει χαρακτηρίζονται αιτιώδεις, αναιτιώδεις ,απλοί προσβολές και περιορισμοί και είναι αυτοί που διαμορφώνουν τη δικαιοική κατάσταση όχι γενικά αλλά ξεχωριστά όπου

χρειάζεται π.χ άρνηση παροχής θέσης εργασίας σε αλλοδαπό εργάτη νόμιμο αποτελεί προσβολή όταν αναζητούνται εργαζόμενοι με προϋποθέσεις που εκπληρούνται από τον αλλοδαπό. Αν όμως δεν υπάρχουν θέσεις εργασίας τότε δεν αποτελεί προσβολή η στάση του εργοδότη. Άρνηση σε πολίτη να προσέλθει σε μουσική συναυλία για ενδυματολογικούς λόγους αποτελεί προσβολή δικαιώματος. Όχι όμως σε περίπτωση που δεν είχε εισιτήριο. Σαφέστατη διαφοροποίηση υπάρχει στην περίπτωση της εφαρμογής του γενικού αμυντικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις διαπροσωπικές σχέσεις έτσι ώστε να αποκρούονται οι προσβολές και όχι ώστε να συμπεριλαμβάνει αυτό και τις απλές επιδράσεις απλούς περιορισμούς. Ακόμα και οι απλές επιδράσεις διαφοροποιούνται από τους απλούς περιορισμούς.

Συγκεκριμένα όσα ορίζει η φύση των πραγμάτων και απορρέουν από το αντικειμενικό κοινό στοιχείο ανάμεσα στο περιεχόμενο του δικαιώματος και το περιεχόμενο του θεσμού σχέσης που ασκείται στο δικαίωμα καθιστούν τους απλούς περιορισμούς επιβεβλημένους από το Σύνταγμα λέγονται και επιτρεπόμενοι αιτιώδεις και θεμιτοί. Σε όσους περιορισμούς ή αιτιώδης συνάφεια δεν αποτελεί στοιχείο ανάμεσα σε δικαίωμα και θεσμό διαπροσωπική δίνεται το όνομα αναιτιώδεις απαγορευμένοι αθέμιτοι περιορισμοί ή προσβολές. Η έλλειψη αιτιώδους συνάφειας συνεπάγεται ή την απουσία ανάμεσα στο δικαίωμα και σχέση του κοινού στοιχείου ή την ύπαρξη αυτού του στοιχείου με τον περιορισμό να υπερκερνά το επιβεβλημένο μέτρο. Απλές επιδράσεις είναι οι επιρροές που επιδρούν κάτω από την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ελεύθερο κοινωνικοοικονομικό πολιτικό χώρο χωρίς να τέμνονται οι κύκλοι δράσης των ατόμων π χ η επιτυχία ενός διαγωνιζόμενου κατά του ΑΣΕΠ συνεπάγεται τον αποκλεισμό κάποιου άλλου όταν η προκήρυξη των θέσεων είναι συγκεκριμένες . Ακόμα όμως και όταν τέμνονται οι κύκλοι δράσης των ατόμων όταν οι εξωτερικοί αντικειμενικοί όροι αποκλείουν την προσβολή είναι και τότε απλές επιδράσεις και όχι απλοί περιορισμοί. Ο χαρακτηρισμός ενός περιορισμού σαν αιτιώδους ή αναιτιώδους, σαν απλού περιορισμού ή προσβολής, εξαρτάται από την ύπαρξη

κοινού αντικειμενικού στοιχείου και από τη σχέση του περιορισμού προς το στοιχείο αυτό. Για τη λύση κάθε συγκεκριμένης περιπτώσεως πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και οι αντικειμενικοί εξωτερικοί όροι. Εκτός από την αιτιώδη συνάφεια. Οι λόγοι αυτοί έχουν καθοριστικού σημασία για τον τελικό χαρακτηρισμό της ανθρώπινης συμπεριφοράς και για τον τελικό χαρακτήρα ενός περιορισμού σαν προσβολής ή σαν απλής επιδράσεως. Οι αντικειμενικοί όροι διαμορφώνουν τη δικαιοϊκή κατάσταση σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση.

Παράδειγμα: Η άρνηση ενοικιάσεως δωματίου ξενοδοχείου σε έγχρωμο πελάτη αποτελεί προσβολή δικαιώματος εφόσον υπήρχαν πράγματι κενά δωμάτια ενώ στην αντίθετη περίπτωση δεν συνιστά προσβολή

Απλές επιδράσεις, απλοί περιορισμοί και προσβολές των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αμυνόμενες - επιτιθέμενες.

Η διάκριση των περιορισμών του αμυντικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε απαγορευμένους και σε επιτρεπόμενους αντιστοιχεί στη διάκριση σε απλούς περιορισμούς και σε προσβολές των αμυντικών δικαιωμάτων. Από τους απλούς περιορισμούς διαφέρουν οι απλές επιδράσεις. Η εφαρμογή του αμυντικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις διαπροσωπικές σχέσεις αποκρούει μόνο τις προσβολές κι όχι τις απλές επιδράσεις ή τους απλούς περιορισμούς.

Επιτρεπόμενοι, είναι οι περιορισμοί του γενικού αμυντικού περιεχομένου, που επιβάλλονται από τη φύση των πραγμάτων δηλ. οι περιορισμοί της δράσεως των ατόμων που είναι αναγκαίο αποτέλεσμα του κοινού αντικειμενικού στοιχείου του περιεχομένου του δικαιώματος και του περιεχομένου της σχέσεως, στην οποία ασκείται το δικαίωμα. Οι απλοί περιορισμοί επιβάλλονται από το Σύνταγμα.

Απαγορευμένοι, είναι οι περιορισμοί του γενικού αμυντικού περιεχομένου που δεν επιβάλλονται από την αιτιώδη συνάφεια. Ειδικότερα: α) Ότι δεν υπάρχει κοινό αντικειμενικό στοιχείο

δικαιώματος και θεσμού, β) Ότι υπάρχει μεν κοινό αντικειμενικό στοιχείο, πλην όμως ο περιορισμός ξεπέρασε το επιβαλλόμενο μέτρο.

Απλές επιδράσεις, είναι οι επιρροές που ασκούνται από την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ελεύθερο κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό χώρο, χωρίς να τέμνονται οι κύκλοι δράσεως των ατόμων παράδειγμα: Η είσοδος του Α σε ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα, εφόσον υπάρχει *numerus clausus*, επιδρά ή αποκλείει την είσοδο του Β.

Ο περιορισμός δεν είναι αποτέλεσμα αιτιώδους συνάφειας αλλά υπέρβασης συνδρομής αντικειμενικού όρου.

Σχετικές αποφάσεις - νομολογία

Σε υπόθεση- ιδιωτικής κλινικής κατά απόφασης των υπουργών Υγείας Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων και Οικονομικών που έκρινε το ΣΤΕ 2 998/ 1988 σε σχέση με το μέρος αυτής της απόφασης για αύξηση 14 % των ημερησίων νοσηλίων των ιδιωτικών κλινικών της χώρας τέθηκε το ζήτημα αν μπορεί να καθορίζεται με κανονιστική πράξη αυτό το κόστος του νοσηλίου κάτω του κόστους παραγωγής στη βάση ότι προσκρούει στο Σ.5 περί προστασίας της ελευθερίας της οικονομικής δράσης . Εδώ έρχεται το δικαίωμα του αρ.5 του Συντάγματος να δούμε κατά πόσο χωρεί στο θεσμό της υγείας ως δημόσιο συμφέροντος. Πρόκειται για μη σύμφυτο ζεύγος θεσμού και θεμελιώδους δικαιώματος .Κοινό αντικειμενικό στοιχείο των δυο είναι η υγεία καθώς η ιδιωτική κλινική πραγματεύεται την οικονομική της δράση σε σχέση με την υγεία και ο θεσμός από την άλλη της υγείας ως δημόσιο συμφέρον.

Η αιτιώδης συνάφεια και στα δυο εκδηλώνεται με βάση το κοινό αντικειμενικό στοιχείο της υγείας . Η διοίκηση όμως επικαλείται το δημόσιο συμφέρον ώστε να αποτραπεί η υπέρμετρη επιβάρυνση του κοινού. Γιατί η υποχρέωση της πολιτείας στα πλαίσια του κράτους πολιτείας είναι να παρεμβαίνει για να διασφαλίζει το δικαίωμα στην υγεία των πολιτών. Με βάση τη διαλεκτικότητα των δυο θεσμού δικαιώματος βλέπουμε καθαρά το ζήτημα πως αλληλεπιδρά το ένα στο

άλλο . Έτσι πρώτον εντοπίζουμε την αντίθεση από την μια της ελευθερίας στην οικονομική δράση και στην παροχή υπηρεσιών υγείας στους πολίτες ανεξάρτητα από την οικονομική τους επιφάνεια .Στη συνέχεια λοιπόν κινούμαστε έτσι ώστε ο ιδιοκτήτης της κλινικής να μπορεί ελεύθερα και κατά βούληση να απευθύνεται στους ασθενείς. Όμως από την άλλη οι υπηρεσίες υγείας δεν είναι καταναλωτικό προϊόν ως κύριο πράγμα μέσα στη κοινωνία και η ανάγκη λόγω της ασθένειας του καθενός πρέπει να ανταποκρίνεται όχι μόνο με βάση υπέρμετρα οικονομικό και ανεξέλεγκτα κριτήρια αλλά την ανάγκη να νοσηλεύεται. Έτσι η αιτιώδης συνάφεια σε σχέση με το κοινό αντικειμενικό στοιχείο της υγείας καθιστά αιτιώδη και μάλιστα υπαγόμενο από λόγους δημοσίου συμφέροντος τον περιορισμό της ελευθερίας της οικονομικής δράσης του ιδιοκτήτη της κλινικής.

Μάλιστα εδώ η αιτιώδης συνάφεια προσδιορίζει και το μέτρο του περιορισμού. Η ιδιωτική κλινική ζητά να μείνουν αυτό το 14% ανώτατο όριο του ημερήσιου νοσηλίου γιατί υποστηρίζει ότι το συνολικό κόστος παραγωγής είναι μικρότερο από το ανώτατο οριζόμενο .Έτσι αυτό το μέτρο τείνει να αποβεί επαχθές και μάλιστα να εμποδίζει ουσιαστικά τον δικαιούχο του δικαιώματος της ελευθερίας της οικονομικής δράσης να μπορεί να το απολαύσει. Έτσι και εδώ κρίθηκε ότι με βάση την κανονιστική εξουσιοδότηση μπορούν οι υπουργοί Οικονομικών και Υγείας να ορίσουν ανώτατη τιμή νοσηλίου χωρίς να είναι κατώτερη του κόστους παραγωγής και υπολογισμένο με βάση το κόστος παραγωγής που επιτυγχάνει μια ορθολογικά κλινική . Σε άλλη υπόθεση του Νομάρχη Ξάνθης εναντίον της «Τουρκικής ένωσης Ξάνθης» , (ΑΠ 1530/2000) κρίθηκε το αν μπορεί να περιοριστεί το δικαίωμα της ελευθερίας του συνεταιρισμού και του συνεταιρίζεσθαι ενόψει θεσμών συνολικότερα της ελληνικής έννομης τάξης και βέβαια στο να μην αντίκειται στην Ελληνική πολιτεία. Παίρνοντας από το καταστατικό της ένωσης τα στοιχεία σε σχέση με την αναφορά της ύπαρξης Τούρκων δυτικής Θράκης και όχι μουσουλμάνων κρίθηκε ότι το συγκεκριμένο σωματείο κινείται στα πλαίσια της εξυπηρέτησης ξένων προς το ελληνικό κράτος πολιτειακών σκοπών και συγκεκριμένα τουρκικών σκοπών. Εδώ υπάρχει αιτιώδης

συνάφεια *ανάμεσα* στο ένα και στο άλλο και μάλιστα καθιστούν αιτιωδώς επιτρεπτό τον περιορισμό του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι καθώς ο κύκλος δράσης του σωματίου είναι αντίστοιχος με αυτόν των ελλήνων. Η αναφορά ως τούρκων των ελλήνων πολιτών μουσουλμανικού θρησκευόμενου υπαγορεύει τον περιορισμό για την ανάγκη προάσπισης της Εθνικής δημόσιας ασφάλειας και γενικότερα προάσπισης της τάξης. Και εδώ πρόκειται για μη σύμφυτο ζεύγος δικαιώματος και διαπροσωπικής σχέσης. Δεν μπορεί λοιπόν ένα δικαίωμα να αποτελεί τροχοπέδη στην εθνική ασφάλεια και να προκαλεί αναταραχές. Η λειτουργία της αιτιώδους συνάφειας είναι αυτή που καθορίζει ότι είναι επιτρεπτό-αιτιώδες να περιορίζεται για χάρη της δημόσιας τάξης. Βέβαια αρκεί οι διαπιστώσεις να είναι πραγματικά γεγονότα και όχι εικασίες ή να υπάρχει δυσπιστία για τα γεγονότα όπως εδώ κρίθηκε.

8. Η αρχή της αναλογικότητας ως μορφή αιτιώδους συνάφειας μέσου και επιδιωκόμενου σκοπού

Η προέλευση της αρχής της αναλογικότητας εντοπίζεται στο Γερμανικό και Γαλλικό αστυνομικό δίκαιο, χρησιμοποιείται δε κατά κόρον από το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο. Το τελευταίο έχει αναλύσει εκτενώς την αρχή αυτή ως εξής «α. ο νομοθέτης οφείλει να μπορεί να θεμελιώσει την επέμβαση στο θεμελιώδες δικαίωμα με ανταποκρινόμενες προς τα πράγματα και εύλογες παραμέτρους δημοσίου συμφέροντος και δεν επιτρέπεται να καταχραστεί της νομοθετικής εξουσίας για σκοπούς προς τη φύση του πράγματος, β. το μέσον που χρησιμοποιεί ο νομοθέτης πρέπει να είναι κατάλληλο και αναγκαίο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Το μέσο είναι κατάλληλο όταν μπορεί με τη βοήθειά του να επιτευχθεί το ζητούμενο αποτέλεσμα, είναι αναγκαίο όταν ο νομοθέτης δεν θα μπορούσε να είχε επιλέξει ένα άλλο, εξ ίσου αποτελεσματικό μέσο, το

οποίο δεν θα περιορίζε ή θα περιορίζε λιγότερο αισθητά το θεμελιώδες δικαιώματα, γ. Σε μια συνολική αποτίμηση μεταξύ της βαρύτητας της προσβολής του βάρους και της πιεστικότητας των δικαιολογητικών της βάσεων θα πρέπει να τηρείται το όριο της λογικής επιβάρυνσης. Όσο πιο σοβαρά περιορίζονται οι φορείς του δικαιώματος τόσο ισχυρότεροι πρέπει να είναι οι λόγοι δημοσίου συμφέροντος τους οποίους εξυπηρετεί η νομοθετική ρύθμιση».

Στη χώρα μας πριν την αναθεώρηση του 2001 σταθμός για την αρχή της αναλογικότητας ήταν η απόφαση 2112/1984 του ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου ΣΤΕ σύμφωνα με την οποία « η εκ μέρους το νομοθέτου και της διοίκησης επιβαλλόμενοι περιορισμοί εις την άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων πρέπει να είναι μόνον οι αναγκαίοι και να συνάπτονται προς τον υπό του νόμου επιδιωκόμενον σκοπόν. Ειδικώτερον πρέπει να τελούν εις άμεσον σχέσιν όχι μόνον προς τον σκοπόν τούτον, αλλά και προς τα ήδη νομίμως ή εν τοις πράγμασιν κεκτημένα ουσιαστικά προσόντα ή καταστάσεις (π.χ γνώσεις επιστήμης ή τέχνης) των υποψηφίων ασκήσεως ορισμένου επαγγέλματος...». ομοίως με την απόφαση αυτήν , η αρχή της αναλογικότητας συναγόταν και από την αρχή του κράτους δικαίου : « την εκ της εννοίας του κράτους δικαίου απορρέουσα συνταγματική αρχή της αναλογικότητος...». Κατά την απόφαση αυτή η αναλογικότητα είναι συνάρτηση τριών στοιχείων μέσου -σκοπού-πραγματικής κατάστασης. Ειδικότερα η εν λόγω απόφαση ορίζει την αναλογικότητα ως συνάφεια (εύλογη σχέση) που πρέπει να υπάρξει μεταξύ λαμβανομένου μέτρου και επιδιωκόμενου σκοπού και το οποίο πρέπει να συνάπτεται προς την πραγματική κατάσταση που πρόκειται να ρυθμίσει. Είναι το μέτρο ανάλογο αν και μόνο είναι αναγκαίο, ώστε να επιτυγχάνεται η εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος με το μικρότερο όμως δυνατό κόστος. Για πρώτη φορά λοιπόν του ΣΤΕ επεκαλέσθη με το όνομά της την αρχή της αναλογικότητας για να κρίνει αντισυνταγματική τη σχετική νομοθετική ρύθμιση προωθώντας έτσι φανερά πλέον τα σύνορα του δικαστικού ελέγχου των νόμων και των διοικητικών ρυθμίσεων πέραν του γνωστού μέχρι τώρα ελεγκτικού πεδίου της συνταγματικής και διοικητικής νομιμότητας .

Η ισχύς της αρχής ήταν αναμφίβολη στην Ελλάδα μέχρι την αναθεώρηση του 2001. Για πρώτη φορά στη χώρα μας ο συντακτικός μας νομοθέτης αναγνωρίζει ρητά την αρχή της αναλογικότητας στο άρθρο 25 παρ. 1 εδ. Δ του συντάγματος με την αναθεώρηση του 2001 : « οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά [δικαιώματα του ανθρώπου] πρέπει να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας ». Πρέπει να υπάρχει δηλαδή εύλογη σχέση μεταξύ του νόμιμου σκοπού που επιδιώκει ένας περιορισμός του δικαιώματος και της έντασης έκτασης και διάρκειας του συγκεκριμένου περιορισμού σύμφωνα με την αρχή τα ατομικά δικαιώματα πρέπει να περιορίζονται από το νόμο μόνο εφόσον και καθ' όσον είναι απολύτως αναγκαίο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου δημόσιου σκοπού. Οι νομοθετικοί περιορισμοί των ατομικών δικαιωμάτων οι οποίοι υπερβαίνουν το απολύτως αναγκαίο αυτό μέτρο είναι πρόδηλα αυθαίρετοι και ως τέτοιοι δεν παραβιάζουν μόνο την αρχή της αναλογικότητας αλλά και τη ενική αρχή της ισότητας (άρθρο 4 παρ. 1 Σ.) που απαγορεύει την αυθαιρεσία όλων των κρατικών οργάνων. Αλλά και χωρίς τη ρητή αυτή διακήρυξη από το άρθρο 5 παρ. 1 (μια κατά το άρθρο 110 μη αναθεωρήσιμη διάταξη) συνάγεται ότι οι περιορισμοί της ελευθερίας αναπτύξεως της προσωπικότητας δεν μπορούν να ξεπερνούν το αναγκαίο μέτρο για την προστασία του συντάγματος, των χρηστών ηθών και των δικαιωμάτων των άλλων. Επίσης η κατά το άρθρο 25 παρ. 1 κρατική εγγύηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και η υποχρέωση των κρατικών οργάνων να διασφαλίζουν την « ανεμπόδιστη και αποτελεσματική » άσκησή τους έχουν τουλάχιστον το νόημα ότι το Σύνταγμα δεν επιτρέπει δυσανάλογες προσβολές των δικαιωμάτων αυτών. Η έκταση του νομοθετικού περιορισμού ενός ατομικού δικαιώματος πρέπει να καθορίζεται σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας . Εκτός λοιπόν από την αιτιώδη συνάφεια η οποία αφού κατ' αρχήν διευκρινίζει αν πρόκειται για επιτρεπτό αιτιώδη περιορισμό ή μη επιτρεπτό -προσβολή στη συνέχεια προβαίνει στον καθορισμό του επιτρεπτού μέτρου του περιορισμού, λειτουργεί και η αρχή της αναλογικότητας ως μορφή αιτιώδους συνάφειας μέσους και επιδιωκόμενου σκοπού (σύμφωνα και

με τη διδασκαλία του κ. Δημητρόπουλου). Συγκεκριμένα η αρχή της αναλογικότητας συμβάλλει στην διαμόρφωση και στον υπολογισμό του μέτρου του περιορισμού που επιβάλλει η αιτιώδης συνάφεια έτσι με την εφαρμογή της αποφεύγεται η επιβολή δυσβάσταχτων και δυσανάλογων σε σχέση με τον σκοπό περιορισμών. Η αρχή της αναλογικότητας σημαίνει ότι οι περιορισμοί των θεμελιωδών δικαιωμάτων πρέπει να ανταποκρίνονται προς τον σκοπό για τον οποίο θεσπίζονται και να μην υπερβαίνουν το εκάστοτε απαραίτητο μέτρο, δηλαδή να είναι αναγκαίοι και πρόσφοροι για την επίτευξη του επιδιωκόμενου αποτελέσματος, που δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί με ηπιότερα μέσα. Η αρχή της αναλογικότητας η οποία χαρακτηρίζεται αρνητικά και ως αρχή της απαγόρευσης της υπερβολής περιλαμβάνει τρία εννοιολογικά στοιχεία α, την προσφορότητα, β. την αναγκαιότητα και γ. την αναλογία μεταξύ του περιορισμού και του επιδιωκόμενου σκοπού ή αναλογικότητα εν στενή έννοια ή στάθμιση συμφερόντων.

A) **προσφορότητα** : Σύμφωνα με την αρχή της προσφορότητας ή καταλληλότητας όταν ο περιορισμός ενός ατομικού δικαιώματος επιδιώκει ένα νόμιμο συνταγματικό σκοπό και το μέτρο θεωρείται επίσης νόμιμο πρέπει να εξετάζεται επιπλέον εάν η επέμβαση είναι πρόσφορη, κατάλληλη να επιφέρει τον επιδιωκόμενο σκοπό. Δηλαδή, ο περιορισμός δεν πρέπει να είναι απολύτως ανώφελος ή αναποτελεσματικός για την επίτευξη του επιδιωκόμενου νομοθετικού στόχου. Ένα μέτρο νομοθετικό ή διοικητικό θεωρείται κατάλληλο όταν με τη βοήθειά του μπορεί να προωθηθεί το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Αντίθετα το μέτρο δεν προσφέρεται όταν δυσχεραίνεται ή ματαιώνεται η επιτυχία του σκοπού,

B) αναγκαιότητα: Ένα νομοθετικό ή διοικητικό μέτρο είναι αναγκαίο για την επίτευξη του προσδοκώμενου σκοπού όταν δεν υφίσταται ένα άλλο εξ ίσου αποτελεσματικό μέτρο το οποίο όμως καθόλου ή ελάχιστα περιορίζει την άσκηση του ατομικού δικαιώματος. Δηλαδή ο περιορισμός έστω και αν είναι κατάλληλος δεν πρέπει πάντως να είναι επαχθέστερος από το αναγκαίο για την επίτευξη των αποτελεσμάτων μέτρων. Εάν υπάρχουν άλλες εναλλακτικές λύσεις οι οποίες έχουν την ίδια αποτελεσματικότητα αλλά λιγότερο κόστος για

τα δικαιώματα των πολιτών πρέπει να προτιμώνται. Πότε ένα μέτρο έχει την ίδια αποτελεσματικότητα δεν μπορεί να διαπιστωθεί αφηρημένα παρά μόνο *in concreto*. Ανάλογα με το αγαθό που διακυβεύεται πρέπει να χορηγηθεί στο νομοθέτη μια ελευθερία εκλογής ενός μέτρου που θεωρεί αποτελεσματικό για την αντιμετώπιση των πιθανών κινδύνων. Ο δικαστής πρέπει να περιοριστεί απλώς στην εξέταση εάν, δηλαδή, τα μέτρα βρίσκονται σε μια εύλογη σχέση με τον επαπειλούμενο κίνδυνο, ή την πιθανότητα επέλευσής του. Στη νομολογία του ΣτΕ φαίνεται να παγιποιείται η θέση ότι η έκταση του περιορισμού του συνταγματικού δικαιώματος ελέγχεται δικαστικά και κυρίως εάν ο περιορισμός υπερβαίνει το αναγκαίο μέτρο. Τέλος αξίζει να επισημανθεί ότι αναγκαίο είναι μόνο το μέτρο που θεωρείται κατ' ουσία και τρόπο εφαρμογής αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία στηριγμένη στην ελευθερία. Προς αυτή την κατεύθυνση συνηγορεί η περιεχόμενη στο άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος εγγύηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και η υποχρέωση των κρατικών οργάνων να διασφαλίζουν την ακώλυτη και αποτελεσματική άσκησή τους που έχουν τουλάχιστον το νόημα, ότι το σύνταγμα δεν επιτρέπει δυσανάλογες προσβολές των δικαιωμάτων αυτών.

Γ) Αναλογικότητα *stricto sensu*, Στάθμιση συμφερόντων. Η αρχή της αναλογικότητας σε στενή έννοια επιτάσσει ότι μεταξύ του συγκεκριμένου νομοθετικού ή διοικητικού μέτρου και του επιδιωκόμενου νόμιμου σκοπού πρέπει να υφίσταται μια εύλογη σχέση. Δηλαδή ο περιορισμός έστω και αν είναι κατάλληλος ή αναγκαίος δεν πρέπει πάντως να συνεπάγεται σε τελευταία ανάλυση περισσότερα μειονεκτήματα για τα δικαιώματα των πολιτών παρά πλεονεκτήματα για τα δημόσια ή ιδιωτικά συνταγματικά συμφέροντα στην προστασία των οποίων αποβλέπει. Στην αρχή της αναλογικότητας εντάχθηκε η στάθμιση των συμφερόντων η οποία αρχικά μάλλον εθεωρείτο ως αυτοτελής μέθοδος. Η μέθοδος της στάθμισης των συμφερόντων ξεκινά από τη βάση της νόμιμης άσκησης των δικαιωμάτων και από τα δυο μέρη της διαφοράς και αντιμετωπίζοντας το όλο θέμα περιπτωσιολογικά προβαίνει στη στάθμιση των συμφερόντων σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. Στις περιπτώσεις λοιπόν σύγκρουσης

δικαιωμάτων « οι ανώτερες αξίες υπερτερούν» ενώ « οι κατώτερες αξίες υποχωρούν» . ο σκοπός το νομικό αγαθό δεν πρέπει να βρίσκεται όσον αφορά στην αξία του σε μια δυσαναλογία με την ένταση προσβολής των ατομικών συνταγματικών εγγυήσεων. Πρέπει να λάβει χώρα μια στάθμιση των (νομικών) αγαθών κατά την οποία γίνεται μία αντιπαράθεση του νομοθετικού σκοπού και της επίδρασης που έχει το εφαρμοζόμενο μέτρο στην περιοχή των ατομικών ελευθεριών (σχέση σκοπού –αποτελέσματος). Όσο εντατικότερη είναι η προσβολή, τόσο σπουδαιότερο πρέπει να είναι το αγαθό (σκοπός) , που πρέπει να προωθηθεί. Κατευθυντήρια γραμμή για αυτή τη στάθμιση είναι οι αποφάσεις του Συντάγματος. Η στάθμιση των συμφερόντων έχει γίνει αντικείμενο κριτικής. Η ασάφεια της μεθοδολογίας αυτής έγκειται, εκτός των άλλων, στο ότι οποιοδήποτε συμφέρον εύκολα μπορεί να παρουσιαστεί ως « υψηλή και ευγενής αξία», ενισχυόμενης με αυτόν τρόπο σημαντικά και της ευχέρειας της δικαστικής κρίσης και της αβεβαιότητας του δικαίου.

Η βασιζόμενη στην αρχή της αναλογικότητας μέθοδος δημιουργήθηκε για την εφαρμογή των συνταγματικών δικαιωμάτων στις σχέσεις δημοσίου δικαίου και δεν κατευθύνθηκε και προς την εφαρμογή τους και στις διαπροσωπικές σχέσεις υποδεικνύει μια μορφή αιτιώδους συνάφειας μεταξύ σκοπού του νόμου και περιοριστικού νομοθετικού μέσου της οποίας η εφαρμογή δυσχεραίνεται , μεταξύ άλλων , διότι συνδέεται με υποκειμενικά στοιχεία και κρίσεις. περιοριζόμενη βασικά στις περιπτώσεις που μεσολαβεί επιφύλαξη νόμου ,δεν έχει πεδίο εφαρμογής σε πολλές άλλες περιπτώσεις. Τελικά καταλήγοντας στη «στάθμιση»σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση δεν προσφέρει σαφή γενικά κριτήρια για την άρση των συγκρούσεων.

9. Αιτιώδης συνάφεια και στην αστική ευθύνη του Δημοσίου

Στα πλαίσια του δημοσίου δικαίου η αιτιώδης συνάφεια συναντάται και ως προϋπόθεση της αστικής ευθύνης του δημοσίου. Κατά τους κανόνες του δημοσίου δικαίου η αστική ευθύνη του δημοσίου ρυθμίζεται στο

άρθρο 105 ΕισΝΑΚ το οποίο ορίζει τα ακόλουθα: « για παράνομες πράξεις ή παραλείψεις των οργάνων του δημοσίου κατά την άσκηση της δημόσιας εξουσίας που τους έχει ανατεθεί , το δημόσιο ενέχεται σε αποζημίωση εκτός αν η πράξη ή η παράλειψη έγινε κατά παράβαση διάταξης που υπάρχει για χάρη του γενικού συμφέροντος . μαζί με το δημόσιο ευθύνεται εις ολόκληρον και το υπαίτιο πρόσωπο, με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεων για την ευθύνη των υπουργών». Μια εκ των προϋποθέσεων του Δημοσίου είναι η ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ, αφενός, της παρανομίας της πράξης, παράλειψης ή υλικής ενέργειας των οργάνων του δημοσίου και, αφετέρου, του ζημιογόνου αποτελέσματος. Τέτοιος αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ παράνομης συμπεριφοράς και ζημίας υφίσταται όταν, κατά τα διδάγματα της κοινής πείρας και της λογικής , η συμπεριφορά αυτή ήταν ικανή, κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων και χωρίς τη μεσολάβηση κάποιου έκτακτου και ασυνήθιστου περιστατικού, να προκαλέσει τη ζημία(ΑΠ 638/92). Ιδιαίτερη προβληματική εμφανίζει η προϋπόθεση του αιτιώδους συνδέσμου στην περίπτωση των διαφυγόντων κερδών, τα οποία-λόγω της υποθετικής τους υφής-δεν γνωρίζουμε μετά βεβαιότητας ότι θα αποκόμιζε ο ζημιωθείς, εάν δεν είχε επιλοχωρήσει η παράνομη συμπεριφορά των οργάνων του Δημοσίου. Λόγω της ιδιαιτερότητάς τους αυτής , η νομολογία έχει δεχθεί ότι στην περίπτωση των διαφυγόντων κερδών δεν απαιτείται βεβαιότητα αλλά, αντιθέτως, αρκεί η κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων πιθανολόγηση του προσδοκώμενου κέρδους(ΣΤΕ 289/95 κατάφαση του αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ παράνομης μη προαγωγής δικαστικού λειτουργού και των διαφυγόντων κερδών από την παράνομη αυτή συμπεριφορά, με το σκεπτικό ότι αρκεί η κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων πιθανολόγηση του προσδοκώμενου κέρδους, η οποία προέκυπε στην συγκεκριμένη περίπτωση από το γεγονός ότι ο ενάγων ήταν ο αρχαιότερος εκ των εχόντων τα τυπικά προσόντα για την προαγωγή στην επίμαχη θέση). Επίσης, η ιδιαίτερη αυτή προβληματική εμφανίζεται και στην περίπτωση των παράνομων παραλείψεων αφού δεν μπορούμε να γνωρίζουμε μετά βεβαιότητας πώς θα εξελίσσονταν τα πράγματα και εάν θα επήρχετο η ζημία στην

περίπτωση που το όργανο του δημοσίου ενεργούσε ως όφειλε αντί να παραλείπει να ενεργήσει. Συνακόλουθα η νομολογία έχει κάνει δεκτή την ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου όταν οι παράνομες παραλείψεις των οργάνων του δημοσίου είναι, κατά τα διδάγματα της κοινής πείρας και κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων εξ αντικειμένου ικανές να επιφέρουν το ζημιογόνο αποτέλεσμα(ΣΤΕ 4776/97, 3027/98, για την ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου στην περίπτωση ζημιών που προκλήθηκαν σε καταστήματα της περιοχής του Πολυτεχνείου από διαδηλωτές κατά την διάρκεια επεισοδίων λόγω της παράλειψης των αστυνομικών οργάνων να λάβουν τα επιβαλλόμενα μέτρα για την αποτελεσματική φύλαξη των καταστημάτων της περιοχής του Πολυτεχνείου).

E. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Παραρτήματα

1. (Α' ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΝΟΜΟΣ)

Ελευθερία του τύπου. Συνταγματική κατοχύρωση αυτού. Απαγόρευση λογοκρισίας.

Θεμιτοί περιορισμοί του δικαιώματος της ελευθερίας του τύπου. Υπερνομοθετική κατοχύρωση του εν λόγω δικαιώματος και νόμιμοι περιορισμοί αυτού (Διεθνής σύμβαση της Ρώμης και διεθνές σύμφωνο για τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα).

Προστασία του δικαιώματος της προσωπικότητας. Αντικειμενική ευθύνη του ιδιοκτήτη ενός εντύπου για αποζημίωση λόγω της ζημίας που προξενήθηκε σε κάποιο πρόσωπο από δημοσίευμα που προσβάλλει την προσωπικότητα του.

Περιεχόμενο της αποζημίωσης. Παράλληλη ευθύνη σε αποζημίωση του συντάκτη, του εκδότη ή του διευθυντή σύνταξης.

Περιπτώσεις άρσης του αδίκου χαρακτήρα της εξύβρισης και της απλής δυσφήμισης που συντελέσθηκαν μέσω του τύπου. Προσβολή της προσωπικότητας δικαστικών λειτουργών λόγω της οψιμωρίας που επέδειξαν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους.

Αναιρείται η προσβαλλόμενη απόφαση λόγω ελλιπούς αιτιολογίας ως προς τη στοιχειοθέτηση της ευθύνης για αποζημίωση του ιδιοκτήτη του εντύπου. (Αναιρεί την 895/2001 ΕΦ ΑΘ).

Α' ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΝΟΜΟΣ

Κ.Μ.

Αριθμός 1177/2002

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΥ ΠΑΓΟΥ

Α' Πολιτικό Τμήμα

ΣΥΓΚΡΟΤΗΘΗΚΕ από τους Δικαστές: Πέτρο Κακκαλή, Προεδρεύοντα-Αρεοπαγίτη, επειδή κωλύεται ο Πρόεδρος, Σπυρίδωνα Γκιάφη, Παναγιώτη Φιλιππόπουλο, Δημήτριο Σουλτανιά και Νικόλαο Γεωργίλη, Αρεοπαγίτες.

ΣΥΝΗΛΘΕ σε δημόσια συνεδρίαση στο Κατάστημα του στις 27 Μαΐου 2002, με την παρουσία και της Γραμματέως Κωνσταντίνος Ξηροτύρη, για να δικάσει μεταξύ:

Των αναιρεσιόντων: οι οποίοι εκπροσωπήθηκαν από τον πληρεξούσιο δικηγόρο τους Κωνσταντίνο Βασιλάκη.

Του αναιρεσιβλήτου:..... ο οποίος παραστάθηκε στο ακροατήριο με τον πληρεξούσιο δικηγόρο του Κώστα Δεμερτζή.

Η ένδικη διαφορά έχει εισαχθεί με την από 26-3-1998 αγωγή του ήδη αναιρεσιβλήτου που κατατέθηκε στο Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών. Εκδόθηκαν οι αποφάσεις: 1524/1999 του ίδιου δικαστηρίου και 9460/2000 του Εφετείου Αθηνών. Την αναίρεση της τελευταίας αποφάσεως ζητούν οι αναιρεσιόντες με την από 25-6-2001 αίτηση τους.

Κατά τη συζήτηση της αιτήσεως αυτής, που εκφωνήθηκε από το πινάκιο, οι διάδικοι παραστάθηκαν όπως σημειώνεται πιο πάνω. Ο Εισηγητής Αρεοπαγίτης Νικόλαος Γεωργίλης ανέγνωσε την από 13-5-2000 έκθεση του, με την οποία εισηγήθηκε να γίνει εν μέρει δεκτή η αίτηση και να αναιρεθεί η προσβαλλόμενη απόφαση μόνο καθ' όσον αφορά τον δεύτερο αναιρεσείοντα (Γεώργιο Κύρτσο), να απορριφθεί δε η αίτηση αυτή κατά τα λοιπά. Ο πληρεξούσιος των αναιρέσει όντων ζήτησε την παραδοχή της αιτήσεως αναιρέσεως και ο πληρεξούσιος του αναιρεσιβλήτου την απόρριψη της και καθένας την καταδίκη του αντιδίκου στη δικαστική δαπάνη.

ΣΚΕΦΘΗΚΕ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ

Επειδή το άρθρο 14 του Συντάγματος ορίζει στη μεν παρ.1 ότι καθένας μπορεί να εκφράζει και διαδίδει προφορικά, γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του, τηρώντας τους νόμους του Κράτους, στη δε παρ.2 ότι ο τύπος είναι ελεύθερος και ότι η λογοκρισία και κάθε άλλο προληπτικό μέτρο απαγορεύονται. Ο τύπος επιτελεί κοινωνικό λειτουργήμα, ασκώντας καθήκοντα τα οποία ο ίδιος επιλέγει, βάσει της αποστολής του, που συνίσταται στην πληροφόρηση και τη σύμπραξη για τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Η ελευθερία του τύπου δεν αποτελεί όμως αυτοσκοπό και συνακολούθως δεν πρέπει να συνεπάγεται χωρίς άλλο τη θυσία άλλων έννομων αγαθών, γι αυτό και υπάγεται, σύμφωνα με την παρ. 1 του άρθρου 14 του Συντάγματος στο γενικό περιορισμό της τήρησης των νόμων του Κράτους, οι οποίοι και αποτελούν το γενικό νομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται και αναπτύσσεται ελεύθερα ο τύπος. Με νόμο, επομένως, μπορεί να περιορισθεί η ελευθερία διάδοσης των στοχασμών και η αντίστοιχη ελευθερία πληροφορήσεως, αρκεί οι περιορισμοί αυτοί να είναι γενικής φύσης, να αποτελούν μόνο κατασταλτικά μέτρα και να μην θίγουν τον πυρήνα του δικαιώματος της ελευθερίας του τύπου. Το άρθρο 10 της Διεθνούς Συμβάσεως της Ρώμης, που κυρώθηκε με το ν.2329/53 και το ν. δ. 53/1974, καθιερώνει με την παρ. 1 αυτού την ελευθερία της γνώμης και της μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών, όμως με την παρ.2 αυτού προβλέπει δυνατότητα περιορισμού της ελευθερίας του τύπου,

ορίζοντας ότι η άσκηση του δικαιώματος της ελεύθερης έκφρασης συνεπάγεται καθήκοντα και ευθύνες και μπορεί να υπαχθεί σε περιορισμούς ή κυρώσεις που προβλέπονται από το νόμο και αποτελούν αναγκαία μέτρα σε δημοκρατική κοινωνία για την εθνική ασφάλεια, τη δημόσια τάξη, την προστασία της υπολήψεως και των δικαιωμάτων τρίτων, για την παρεμπόδιση της κοινολογήσεως εμπιστευτικών πληροφοριών ή για την εξασφάλιση του κύρους ή της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας. Όμοιες δε κατά βάση διατάξεις θεσπίζονται και με το άρθρο 19 παρ.2-3 του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, που κυρώθηκε με το ν. 2462/1997. Ιδιαίτερη, επομένως, θέση μεταξύ των περιορισμών που θέτουν η Ευρωπαϊκή Σύμβαση και το Διεθνές αυτό Σύμφωνο, έχει το δικαίωμα της προσωπικότητας (άρθρο 57 ΑΚ), σημαντική έκφανση της οποίας αποτελεί η τιμή και υπόληψη κάθε ανθρώπου, η οποία αντικατοπτρίζεται στην εκτίμηση και αξία που αποδίδεται σ' αυτόν από τους συνανθρώπους του. Εξάλλου από το συνδυασμό των ειδικών διατάξεων του άρθρου μόνον παρ.1 του ν. 1178/1981 προς εκείνες των άρθρων 57-59, 914, 919, 920 και 932 ΑΚ προκύπτει, ότι καθιερώνεται αντικειμενική ευθύνη του ιδιοκτήτη κάθε έντυπου σε πλήρη αποζημίωση για την παράνομη περιουσιακή ζημία και σε χρηματική ικανοποίηση για την ηθική βλάβη που υπαιτίως προξενήθηκαν με δημοσίευμα, που θίγει την τιμή και υπόληψη κάθε ατόμου, έστω και αν η κατά το άρθρο 914 ΑΚ υπαιτιότητα, η κατά το άρθρο 919 ΑΚ πρόθεση και η κατά το άρθρο 920 ΑΚ γνώση ή υπαίτια άγνοια συντρέχει στον συντάκτη του δημοσιεύματος ή αν αυτός είναι άγνωστος στο πρόσωπο του εκδότη ή διευθυντή σύνταξης, ενώ τα πρόσωπα αυτά (συντάκτης ή, κατά περίπτωση, εκδότης ή διευθυντής σύνταξης του εντύπου) εξακολουθούν να ευθύνονται βάσει των γενικών παραπάνω διατάξεων του ΑΚ (ΑΠ 788/2000). Περαιτέρω από τις διατάξεις του άρθρου 367 ΠΚ προκύπτει ότι αίρεται ο άδικος χαρακτήρας των πράξεων της εξύβρισης και της απλής δυσφήμισης (άρθρα 361 και 362 ΠΚ) και συνακολούθως δεν υφίσταται η παρανομία, ως συστατικό στοιχείο της αδικοπραξίας και της προσβολής της προσωπικότητας (άρθρα 914 και 57 ΑΚ), στη περίπτωση που οι σχετικές

εκδηλώσεις γίνονται προς διαφύλαξη (προστασία) νόμιμου δικαιώματος ή από άλλο δικαιολογημένο ενδιαφέρον. Τέτοιο ενδιαφέρον, που πηγάζει και από την κατά τα ανωτέρω ελευθερία και την κοινωνική αποστολή του τύπου και ειδικότερα των εφημερίδων, έχουν και τα πρόσωπα που αμέσως συνδέονται με τη λειτουργία των ως άνω μέσων ενημέρωσης για τη δημοσίευση ειδήσεων και την καταχώρηση γεγονότων σχετικών με τη συμπεριφορά προσώπων, για τα οποία ενδιαφέρεται το κοινωνικό σύνολο. Έτσι είναι επιτρεπτά δημοσιεύματα για την πληροφόρηση, ενημέρωση και κατατόπιση του κοινού, συνοδευόμενα και από οξεία ακόμη κριτική και δυσμενείς χαρακτηρισμούς των προσώπων στα οποία αναφέρονται. Και στην περίπτωση όμως αυτή ο άδικος χαρακτήρας της εξυβριστικής ή δυσφημιστικής εκδήλωσης δεν αίρεται και συνεπώς παραμένει η ως άνω παρανομία όταν η σχετική εκδήλωση αποτελεί συκοφαντική δυσφήμιση (εν γνώσει διάδοση ψευδών γεγονότων ως αληθών) ή όταν από τον τρόπο και τις περιστάσεις που έγινε αυτή προκύπτει σκοπός εξύβρισης, δηλαδή σκοπός που κατευθύνεται ειδικά στην προσβολή της τιμής του άλλου, με αμφισβήτηση της ηθικής ή κοινωνικής αξίας του προσώπου του με περιφρόνηση αυτού. Στην προκειμένη περίπτωση το Εφετείο ως προς τα ενδιαφέροντα την υπόθεση σημεία δέχθηκε τα εξής: Στις 5.1.1998 το Αυτόφωρο Τριμελές Πλημμελειοδικείο Αθηνών ανέβαλε, λόγω απουσίας μαρτύρων, την εκδίκαση της υπόθεσης των ευρισκόμενων με πενθήμερη άδεια εκτός των Δικαστικών Φυλακών Κορυδαλλού κατάδικων αδελφών Παναγιώτη και Κωνσταντίνου Βλαστού και διέταξε ταυτόχρονα την άρση της προσωρινής κράτησης τους, στη συνέχεια δε ο Εισαγγελέας εκτέλεσης ποινών, αγνοώντας ότι η άδεια τους είχε λήξει και αρκεσθείς στην περί του αντιθέτου διαβεβαίωση των αστυνομικών της συνοδείας, διέταξε να αφεθούν ελεύθεροι. Ότι μετά ταύτα οι ως άνω κατάδικοι όχι μόνο δεν επέστρεψαν στις φυλακές, αλλά δύο και πλέον μήνες μετά από τότε που αφέθηκαν ελεύθεροι και συγκεκριμένα στις 21.3.1998 συνεπλάκησαν με αστυνομικές δυνάμεις, στην Καλλιθέα Αττικής, με αποτέλεσμα να σκοτωθεί ο εξ αυτών Κωνσταντίνος Βλαστός και να τραυματιστεί σοβαρά ένας αρχιφύλακας, ενώ ο Παναγιώτης Βλαστός κατάφερε να διαφύγει. Ότι τα γεγονότα αυτά και η απόδοση ευθυνών από αστυνομικούς σε

δικαστές και αντιστρόφως κίνησαν, ευλόγως, το ενδιαφέρον του τύπου και των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Ήδη από τη Δευτέρα 23.3.1998 στον ημερήσιο τύπο εμφανίστηκαν δημοσιεύματα που, πέραν της αναφοράς στα γεγονότα, επεκτείνονταν στον προβληματισμό για τους νομικούς θεσμούς όσο και στην τήρηση τους από τα αρμόδια διωκτικά και δικαιοδοτικά όργανα. Ότι στα πλαίσια αυτά, την Τρίτη 24.3.1998, στην εφημερίδα "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ", που εκδίδεται στην Αθήνα και της οποίας ιδιοκτήτρια είναι η πρώτη αναιρεσείουσα-εναγόμενη εταιρία και διευθυντής ο δεύτερος αναιρεσειών-εναγόμενος, καταχωρήθηκε δημοσίευμα της συντάκτριας αυτής τρίτης αναιρεσειούσας-εναγομένης, η οποία στο αμέσως προηγούμενο φύλλο της εφημερίδας και με αφορμή τα πιο πάνω γεγονότα είχε ασκήσει κριτική στο θεσμό των αδειών, με τίτλο "ΜΠΑΛΑΚΙ ΟΙ ΕΥΘΥΝΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΔΥΟ ΜΑΚΕΛΑΡΗΔΕΣ" και υπέρπιτλο "για κακή συνεννόηση μεταξύ Δικαιοσύνης και Αστυνομίας μιλάει η Εισαγγελία Πρωτοδικών Αθηνών σχετικά με τους αδελφούς Βλαστού Γιαννόπουλος καμιά αλλαγή στο σύστημα αδειών" Αναφέρεται περαιτέρω στο ως άνω δημοσίευμα ότι "ο υπουργός Δικαιοσύνης κ Ευάγγελος Γιαννόπουλος κάνει λόγο για λάθος διατάσσει πειθαρχικό έλεγχο των εμπλεκόμενων δικαστικών και εισαγγελικών λειτουργών και τονίζει ότι καμιά αλλαγή στο σύστημα των αδειών των κρατουμένων δεν πρόκειται να γίνει αφήνοντας πάντως ανοικτό το ενδεχόμενο για αυστηρότερη χορήγηση τους' Στη συνέχεια αναφέροντας την άστοχη ενέργεια απελευθέρωσης των καταδίκων από δικαστικούς και εισαγγελικούς λειτουργούς ίδια του Εισαγγελέα εκτέλεσης ποινών και την κακή συνεννόηση των ανωτέρω αστυνομικών οργάνων που επόπτευαν τους εν λόγω κατάδικους σχολιάζει ότι "και ουδείς σκέφθηκε να πάρει τηλέφωνο τους πλέον αρμόδιους Εισαγγελέα Πειραιά και την διεύθυνση των Φυλακών Κορυδαλλού ώστε να μάθουν επιτέλους πότε έληγε η περιβόητη άδεια! Ειδικότερα χθες ο υπουργός Δικαιοσύνης χαρακτήρισε ως ατυχές το γεγονός και τόνισε ότι παρήγγειλε να ασκηθεί πειθαρχικός έλεγχος τόσο για τους Δικαστές του Αυτόφωρου που έδωσαν την αναβολή όσο και για τους Εισαγγελείς της έδρας και του Τμήματος Εκτέλεσης Ποινών Αθηνών" Τέλος και υπό τον τίτλο Εισαγγελείς Δικαστές" αναφέρεται στο εν λόγω δημοσίευμα ότι " η

πρόεδρος κ Αντιγόνη Καραίσκου και τα άλλα δύο μέλη της σύνθεσης του Αυτόφωρου Τριμελούς Πλημμελειοδικείου Αθηνών της 5.1.199

ο Εισαγγελέας της έδρας κ Κτιοτάκης καθώς και ο Εισαγγελέας Εκτέλεσης Ποινών κ Μουζακίτης αναιρεσιβλήτος ενάγων είναι οι δικαστικοί λειτουργοί που θα ελεγχθούν πειθαρχικά σύμφωνα με την εντολή του υπουργού Δικαιοσύνης επειδή αφέθηκαν ελεύθεροι οι αδελφοί Βλαστού». Ότι τα ανωτέρω σχόλια γεγονότα και πληροφορίες κατά το μέρος τους που αναφέρονται στο πρόσωπο του αναιρεσιβλήτου ενάγοντος Εισαγγελέα Πρωτοδικών ήταν ψευδή και ουδόλως ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα αφού αυτός δεν εκτελούσε υπηρεσία κατά την 5.1.1998 στο Τμήμα Εκτέλεσης Ποινών. Ότι από το δημοσίευμα αυτό και ίδια από την ψευδή είδηση ότι διατάχθηκε από τον αρμόδιο Υπουργό να ελεγχθεί πειθαρχικά για ολιγωρία και πλημμελή εκτέλεση των καθηκόντων του θίχθηκε παράνομα η τιμή και η υπόληψη του αναιρεσιβλήτου ενάγοντος. Ότι η τρίτη αναιρεσεύουσα εναγομένη συντάκτρια του δημοσιεύματος έθιξε ην τιμή και την υπόληψη του αναιρεσιβλήτου από υπαιτιότητα αμέλεια τη συνιστάμενη στο ότι δεν μερίμνησε να πληροφορηθεί με βεβαιότητα το όνομα του Εισαγγελέα που εκτελούσε υπηρεσία στο Τμήμα Εκτέλεσης Ποινών κατά την 5.1.1998 αλλά ανέλεγκτα ή τουλάχιστον χωρίς επαρκή έλεγχο καταχώρησε το όνομα του αναιρεσιβλήτου στην εφημερίδα που εργάζεται η αναφορά άλλωστε του οποίου δεν ήταν αναγκαία για την προστασία του δικαιολογημένου ενδιαφέροντος που είχε για την ενημέρωση του κοινωνικού συνόλου ενόψει του ότι δεν υπήρχε καμία βεβαιότητα ότι αυτός ήταν το πρόσωπο που αφορούσαν τα όσα αναφέρονταν στο επίμαχο δημοσίευμα . Με βάση δε τις παραδοχές του αυτές το Εφετείο έκρινε ότι η τρίτη αναιρεσεύουσα ως υπαίτια συντάκτρια η πρώτη αναιρεσεύουσα ως ιδιοκτήτρια της εφημερίδας και αντικειμενικά ευθυνόμενη λόγω της υποκειμενικής ευθύνης της συντάκτριας του καταχωρηθέντος στην εφημερίδα της δημοσιεύματος και ο δεύτερος αναιρεσειών ως διευθυντής αυτής υποχρεούνταν εις ολόκληρον ο καθένας να πληρώσουν την καθορισθείσα χρηματική ικανοποίηση

των δραχμών 12.000.000 στον αναιρεσίβλητο για την προξενθείσα σ' αυτόν ηθική βλάβη από την προσβολή της προσωπικότητας του .

Έτσι που έκρινε το Εφετείο αφενός δεν παραβίασε τις προπαρατιθέμενες διατάξεις και ιδία αυτή του άρθρου 7 ΠΚ αφού όχι μόνο δεν δέχθηκε ότι η τρίτη αναιρεσείουσα καταχώρησε την ψευδή και προσβλητική της προσωπικότητας του αναιρεσιβλήτου είδηση χάριν προστασίας του δικαιολογημένου ενδιαφέροντος της για την ενημέρωση του κοινωνικού συνόλου όπως ισχυρίστηκαν οι αναιρεσείοντες αλλά αντίθετα έκρινε ότι δεν ήταν αναγκαία για την προστασία του ενδιαφέροντος τούτου η αναφορά του ονόματος του αναιρεσιβλήτου και αφετέρου δεν διέλαβε αντιφατικές αιτιολογίες στο ουσιώδες για την έκβαση της δίκης ζήτημα της υπαιτιότητας αμέλειας της τρίτης αναιρεσείουσας ώστε να στερείται νόμιμης βάσης ως προς αυτό. Επομένως είναι αβάσιμοι οι αντίθετοι πρώτος και τέταρτος από τον αρθ. 1 του άρθρου 559 ΚΠολΔ λόγοι της αναίρεσης.

Επειδή με το δεύτερο λόγο της αναίρεσης προβάλλεται η αιτίαση ότι το Εφετείο υπέπεσε στην πλημμέλεια του αριθ.1 του άρθρου 559 ΚΠολΔ ειδικότερα δε παραβίασε την προστατεύουσα την ελευθερία και τον τρόπο της έκφρασης των ιδεών και πληροφοριών διάταξη του άρθρου 10 παρ.1 της ΕΣΔΑ με το να κρίνει ότι δεν ήταν αναγκαία η αναφορά του ονόματος του αναιρεσιβλήτου Εισαγγελέα υποκαθιστώντας έτσι τη συντάκτρια του δημοσιεύματος και περιορίζοντας υπέρμετρα τον τρόπο έκφρασης της και πληροφόρησης του κοινού αφού η απαίτηση του για διασταύρωση πληροφορίας η οποία προέρχονταν από τον κατ' εξοχήν αρμόδιο να την παράσχει Προϊστάμενο της Εισαγγελίας Πρωτοδικών Αθηνών παρίσταται έναντι της κοινής λογικής και της καλής πίστης τελείως υπερβολική .Ο λόγος αυτός είναι αβάσιμος προεχόντως ως στηριζόμενος σε εσφαλμένη προϋπόθεση διότι όπως προκύπτει από την προσβαλλόμενη απόφαση το Δικαστήριο δεν δέχθηκε ότι η καταχωρηθείσα στο δημοσίευμα ανακριβής πληροφορία σχετικά με το πρόσωπο του αναιρεσιβλήτου προερχόταν από την προαναφερόμενη έγκυρη πράγματι πηγή ούτε η

κρίση περί αποφυγής αναφοράς ονόματος ενόψει της υπάρχουσας κατ' αυτό αβεβαιότητας ενέχει υποκατάσταση της συντάκτριας του δημοσιεύματος στον τρόπο έκφρασης της για την πληροφόρηση του κοινού.

Επειδή με τους του ενιαία εκτιμώμενους τρίτο και πέμπτο από τον αριθ.19 του άρθρου 559 ΚΠολΔ λόγους της αναιρέσης προβάλλεται η αιτίαση ότι η προσβαλλόμενη απόφαση δεν έχει νόμιμη βάση και ειδικότερα δεν έχει αιτιολογία στο ουσιώδες για την έκβαση της δίκης ζήτημα της υπαιτιότητας του ευθυνόμενου κατά τις γενικές διατάξεις δεύτερου αναιρεσειόντος διευθυντή της ως άνω ημερήσιας εφημερίδας στην οποία καταχωρήθηκε το προσβλητικό της προσωπικότητας του αναιρεσιβλήτου δημοσίευμα .Οι λόγοι αυτοί είναι βάσιμοι διότι όπως προκύπτει από την προσβαλλόμενη απόφαση η τελευταία δεν έχει αιτιολογία στο ουσιώδες για την έκβαση της δίκης ως άνω ζήτημα.

Επειδή με τον έκτο από τον αριθ .8 του άρθρου 559ΚΠολΔ λόγο της αναιρέσης αποδίδεται στο Εφετείο η πλημμέλεια ότι παρά το νόμο δεν έλαβε υπόψη πράγμα που είχε ουσιώδη επίδραση στην έκβαση της δίκης και συγκεκριμένα τον περί καταχρηστικής άσκησης της αγωγής ισχυρισμό των αναιρεσειόντων που οι τελευταίοι προέβαλαν με τις ενώπιον αυτού προτάσεις τους εγκείμενο στο ότι η αγωγή αυτή ασκήθηκε μετά και παρά την άμεση επανόρθωση της ανακρίβειας του δημοσιεύματος σχετικά με τον αναιρεσίβλητο για την οποία αυτός παραπονέθηκε και ότι από το ένδικο δημοσίευμα απουσίαζε παντελώς οποιαδήποτε ύβρη ή δυσμενής έστω χαρακτηρισμός για το πρόσωπο του αναιρεσιβλήτου Ο λόγος αυτός της αναιρέσης είναι αβάσιμος διότι ο ως άνω ισχυρισμός δεν ήταν νόμιμος και επομένως δεν είχε ουσιώδη επίδραση στην έκβαση της δίκης αφού τα επικαλούμενα πραγματικά περιστατικά και αληθή υποτιθέμενα δεν μπορούσαν να συνθέσουν την επί του άρθρου 281 ΑΚ στηριζόμενη ένσταση κατάχρησης δικαιώματος.

Επειδή όπως προκύπτει από τη διάταξη του άρθρου 932 ΑΚ ο προσδιορισμός του εύλογου ποσού της χρηματικής ικανοποίησης αφέθηκε στην εκτίμηση του δικαστηρίου της ουσίας και η σχετική κρίση αυτού δεν υπόκειται στον έλεγχο

του Αρείου Πάγου αφού σχηματίζεται από την εκτίμηση πραγματικών γεγονότων και χωρίς υπαγωγή του πορίσματος σε νομική έννοια ώστε να μπορεί να βοηθεί

εσφαλμένη εφαρμογή του νόμου είτε ευθέως είτε εκ πλαγίου Στην προκειμένη περίπτωση το Εφετείο όπως από την προσβαλλομένη απόφασή του προκύπτει δέχθηκε ότι ο αναιρεσίβλητος από την παραπάνω παράνομη προσβολής της προσωπικότητας του υπέστη ηθική βλάβη ακολούθως δε εκτιμώντας το είδος τη

βαρύτητα και τις συνθήκες τέλεσης της προσβολής τον τόπο χρόνο και το μέσο τέλεσης την υπαιτιότητα της τρίτης αναιρεσειούσας τη δημοσιότητα του έλαβε η προσβολή καθώς και την επαγγελματική κοινωνική και οικονομική κατάσταση των διαδίκων έκρινε ότι η εύλογη χρηματική ικανοποίηση ανέρχεται στο ποσό

την 12.000.000 δρχ και δεν περιορίσθηκε απλώς στο να επιδικάσει στον αναιρεσίβλητο το από τη διάταξη της παρ 2 του άρθρου μόνον του ν.1178/81 προβλεπόμενο ως ελάχιστο ποσό χρηματικής ικανοποίησης από 10.000.000 δρχ . Επομένως ο έβδομος και τελευταίος λόγος της αναίρεσης με τον οποίο

αποδίδεται στην προσβαλλομένη απόφαση η από τον αριθ.1 του άρθρου 559 Κ Πολ Δ πλημμέλεια της παραβίασης της ανωτέρω διάταξης του άρθρου μόνου παρ 2 του ν.1178/81, η οποία είναι ανίσχυρη ως αντιβαίνουσα στις διατάξεις των άρθρων 5 παρ.1, 14 παρ1-2, 25 παρ.1(αρχή της αναλογικότητας)του Συντ και 10 παρ.1 της ΕΣΔΑ είναι προεχόντως αβάσιμος ως στηριζόμενος σε εσφαλμένη προϋπόθεση .

Επειδή κατ' ακολουθίαν των ανωτέρω πρέπει να απορριφθεί η ένδικη αίτηση αναίρεσης ως προς την πρώτη και την τρίτη αναιρεσειούσες ιδιοκτήτρια της εφημερίδας και συντάκτρια του επίμαχου δημοσιεύματος αντίστοιχα να γίνει δε δεκτή η ένδικη αίτηση ως προς τους δεύτερο αναιρεσειόντα διευθυντή

σύνταξης

της εφημερίδας να αναιρεθεί η προσβαλλόμενη απόφαση ως προς αυτόν και να παραπεμφθεί η υπόθεση κατά το αναιρούμενο αυτό μέρος της προς περαιτέρω εκδίκαση (άρθρο 580 παρ.3 ΚΠολΔ) στο ίδιο Εφετείο που εξέδωσε την αναιρούμενη απόφαση η σύνθεση του οποίου από άλλους δικαστές είναι δυνατή Σύμφωνα δε με τις συνδυασμένες διατάξεις των άρθρων 183 και 176 ΚΠολΔ πρέπει η πρώτη και η τέταρτη αναιρεσεύουσες να καταδικαστούν στη δικαστική δαπάνη του αναιρεσιβλήτου και ο τελευταίος να καταδικαστεί στη δικαστική δαπάνη του δεύτερου αναιρεσειόντος.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ

Α. Απορρίπτει την ένδικη αίτηση αναίρεσης ως προς την πρώτη και την τρίτη αναιρεσεύουσες Και

Καταδικάζει τις αναιρεσεύουσες αυτές στη δικαστική δαπάνη του αναιρεσιβλήτου την οποία ορίζει σε χίλια εξήντα ευρώ.

Β Δέχεται την αίτηση αναίρεσης ως προς το δεύτερο αναιρεσειόντα και αναιρεί την απόφαση 895/2001 του Εφετείου Αθηνών κατά το μέρος της που αναφέρεται σ' αυτόν.

Παραπέμπει την υπόθεση ως προς το αναιρούμενο μέρος της προς περαιτέρω εκδίκαση στο ίδιο ανωτέρω Εφετείο συντιθέμενο από άλλους δικαστές Και

Καταδικάζει τον αναιρεσιβλήτο στη δικαστική δαπάνη του δεύτερου αναιρεσειόντος την οποία ορίζει σε χίλια τριακόσια πενήντα (1350) ευρώ.

Κρίθηκε και αποφασίσθηκε στην Αθήνα στις 12 Ιουνίου 2002. Και Δημοσιεύθηκε στο ακροατήριο του στις 20 Ιουνίου 2002

Ο ΠΡΟΕΔΡΕΥΩΝ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

2 Α ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΝΟΜΟΣ 2

Ευρωπαϊκή σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου . Κατοχύρωση του δικαιώματος του συνέρχεσθαι και της ελευθερίας του συνεταιρισμού. Περιεχόμενο των συγκεκριμένων δικαιωμάτων Θεμιτοί περιορισμοί κατά την άσκηση των συγκεκριμένων δικαιωμάτων. Οι συγκεκριμένες ρυθμίσεις είναι υπερνομοθετικής ισχύος και υπερισχύουν πάσης αντίθετης διατάξεως του εσωτερικού δικαίου Δυνατότητα περιορισμού της ιδρύσεως σωματείων με δικαστική απόφαση όταν ο σκοπός αυτών είναι αντίθετος με τη δημόσια τάξη . Απλές υπόνοιες ή εκτυπώσεις για την αντίθετη του σκοπού ενός σωματείου προς τη δημόσια τάξη δεν αρκούν για τη λύση του σωματείου. Κρίνεται αναιρετέα η απόφαση λόγω ανεπαρκών αιτιολογιών επειδή έκρινε ότι το σωματείο με την επωνυμία "Τουρκική ένωση Ξάνθης" έχει σκοπό αντίθετο προς την ελληνική δημόσια τάξη χωρίς όμως να προσδιορίζει ακριβώς σε τι συνίσταται η αντίθετη αυτή (Αναιρεί την 117/1999 ΕφΘράκης).

Κ Σ

Αριθμός 1530/2000

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΥ ΠΑΓΟΥ

Δ' Πολιτικό Τμήμα

ΣΥΓΚΡΟΤΗΘΗΚΕ από τους Δικαστές Κωνσταντίνο Παπαλάκη Αντιπρόεδρο Αριστείδη Κρομμύδα Παύλο Μειδάνη Δημήτριο Βούρβαχη και Δημήτριο Ζέρβα Αρεοπαγίτες.

ΣΥΝΗΛΘΕ σε δημόσια συνεδρίαση στο Κατάστημα του στις Μαρτίου 2000 με την παρουσία και της γραμματέως Μάρθας Ψαραύτη για να δικάσει μεταξύ:

Του αναιρεσειόντος..... το οποίο εκπροσώπησε ο πληρεξούσιος δικηγόρος του Αγά Χουσεϊν

Του αναιρεσιβλήτου..... ο οποίος δεν παραστάθηκε.

Η ένδικη διαφορά άρχισε με την από 30-1-1984 αίτηση που κατατέθηκε στο Πολυμελές Πρωτοδικείο Ξάνθης. Εκδόθηκαν οι αποφάσεις: 36/1989 του ίδιου Δικαστηρίου και 117/1999 του Εφετείου Θράκης. Την αναίρεση της τελευταίας αποφάσεως ζητεί το αναιρεσεύον με την από 15-6-1999 αίτησή του.

Κατά τη συζήτηση της αιτήσεως αυτής που εκφωνήθηκε από το πινάκιο παραστάθηκε μόνον το αναιρεσεύον . Ο εισηγητής Αρεοπαγίτης Αριστείδης Κρομμύδας ανέγνωσε την από 14-2-2000 έκθεση του με την οποία εισηγήθηκε την απόρριψη της κρινομένης αιτήσεως αναίρέσεως. Ο πληρεξούσιος του αναιρεσεύοντος ζήτησε την παραδοχή της αιτήσεως και την καταδίκη του αντιδίκου στη δικαστική δαπάνη.

ΣΚΕΦΘΗΚΕ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ

1. Κατά το άρθρο 576 παρ. 2 Κ. πολ .Δικ ,εάν ο αντίδικος εκείνου που επισπεύδει τη συζήτηση της αναίρεσης δεν εμφανιστεί ή εμφανιστεί αλλά εν λάβει μέρος σ' αυτή με τον τρόπο που ορίζει ο νόμος ο Άρειος Πάγος εξετάζει αυτεπαγγέλτως αν κλητεύθηκε νόμιμα και εμπρόθεσμα και σε περίπτωση καταφατική προχωρεί στη συζήτηση παρά την απουσία του Στην προκειμένη περίπτωση κατά την εκφώνηση της υπόθεσης από το πινάκιο ο αναιρεσίβλητος δεν εμφανίστηκε κατά την αναφερόμενη στη αρχή της παρούσας δικάσιμο. Από την 9.800 από 20 Αυγούστου 1999 έκθεση επίδοσης του δικαστικού επιμελητή στο Πρωτοδικείο Ξάνθης Μιχάλη Τσαλίδη προκύπτει ότι ακριβές αντίγραφο της ένδικης αίτησης με την παρά πόδας αυτής πράξη Ορισμού δικασίμου για τις 3 Μαρτίου 2000 καθώς και κλήσης προς συζήτησης της υπόθεσης κατά την ίδια δικάσιμο επιδόθηκε νομότυπα και εμπρόθεσμα στον αναιρεσίβλητο. Πρέπει επομένως να προχωρήσει η συζήτηση της υπόθεσης σαν να ήταν παρών ο αναιρεσίβλητος II. Κατά το άρθρο 11 της από 4 Νοεμβρίου 1950 Συμβάσεως της Ρώμης δια την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, η οποία κυρώθηκε με το

ν.δ.53/1974. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν του συνέρχεσθαι ειρηνικώς και εις την ελευθερίαν συνεταιρισμού συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος ιδρύσεως μετ' άλλων συνδικάτων και προσχωρήσεως εις συνδικάτα επί σκοπώ προασπίσεως των συμφερόντων του. Η άσκηση των δικαιωμάτων τούτων δεν επιτρέπεται να υπαχθή εις εταίρους περιορισμούς πέραν των υπό του νόμου προβλεπομένων και αποτελούντων αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία δια την εθνικής ασφάλειαν την δημόσιον ασφάλειαν την προάσπισιν της τάξεως και πρόληψιν του εγκλήματος την προστασίαν της υγείας και της ηθικής ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων. Από τη διάταξη αυτή η οποία σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του εθνικού δικαίου και υπερισχύει κάθε αντίθετη διάταξη νόμου σε συνδυασμό με εκείνες των άρθρων 78,80,81 και 105 ΑΚ και 12 παρ.1 και 2

του Συντάγματος συνάγεται ότι η σωματειακή ελευθερία ήτοι το δικαίωμα των πολιτών να συνιστούν μη κερδοσκοπικά σωματεία ή να είναι μέλη τούτων μπορεί να περιορισθεί με τη μορφή της μη αναγνώρισης ή της διάλυσης του σωματείου με δικαστική απόφαση εκτός από άλλες περιπτώσεις και όταν ο σκοπός ή η λειτουργία του σωματείου είναι παράνομοι ή αντίκεινται στη δημόσια τάξη υπό την έννοια ότι η μη αναγνώριση ή η διάλυση του σωματείου για τους λόγους αυτούς επιβάλλεται σε μία δημοκρατική κοινωνία ως αναγκαίο μέτρο και αποτελεί επιτακτική κοινωνική ανάγκη για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της Εθνικής ή δημόσιας ασφάλειας η την πρόληψη διαταραχών της τάξης. Η ανάγκη προσφυγής στο περιοριστικό αυτό μέτρο δικαιολογείται όταν υφίσταται σχέση αναλογίας μεταξύ της παραβίασης και του σκοπού στον οποίο αποβλέπει. Προσέτι δε η ανάγκη αυτή πρέπει να είναι άμεση και να αποδεικνύεται πειστικά. Απλές μόνο υπόνοιες ή εντυπώσεις για τις προθέσεις ή τις τυχόν σκοπούμενες δραστηριότητες του σωματείου ως παράνομες ή αντικείμενες στη δημόσια τάξη με βάση μόνο την φραστική διατύπωση του καταστατικού ή την ερμηνεία όρων τούτου δεν μπορούν από μόνες να θεμελιώσουν τη κατά την ανωτέρω έννοια κοινωνική ανάγκη προσφυγής στο περιοριστικό μέτρο της διάλυσης του σωματείου. Στην προκείμενη περίπτωση το Εφετείο δέχθηκε με την προσβαλλόμενη απόφαση τα

ακόλουθα: Το αναιρεσίον σωματείο το οποίο αναγνωρίστηκε με την 287/1946 απόφαση του Πρωτοδικείου Ξάνθης και έχει εγγραφεί στα οικεία βιβλία έχει την επωνυμία Τουρκική ένωση Ξάνθης με έδρα την πόλη της Ξάνθης. Στο άρθρο 8 του καταστατικού του αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι σκοπός της ιδρύσεως της Τουρκικής Ενώσεως είναι όπως εργασθεί υπέρ της πνευματικής σωματικής και ψυχικής διαπαιδαγωγήσεως των Τούρκων της Δυτικής Θράκης και δημιουργήσει μεταξύ αυτών ειλικρινείς δεσμούς φιλίας και αλληλεγγύη και να συμβάλει εις την μεταξύ των Τούρκων της Δυτικής Θράκης διάδοση των πνευματικών κοινωνικών και θρησκευτικών μεταρρυθμίσεων των προελθόντων εκ της Τουρκικής μεταπολιτεύσεως. Από τη διατύπωση αυτή της επωνυμίας του αναιρεσίοντος σωματείου 'Τουρκική ένωση Ξάνθης' και των όρων του καταστατικού και μάλιστα από τη χρήση των παραπάνω όρων 'Τούρκων Δυτικής Θράκης' και 'να συμβάλει εις την μεταξύ των Τούρκων της Δυτικής Θράκης διάδοση' των προελθόντων εκ της Τουρκικής μεταπολιτεύσεως? οι οποίοι χαρακτηρίζουν όχι μόνο αλλοεθνείς αλλόγλωσσους και αλλόθρησκους αλλά κυρίως ξένους υπηκόους όπως η χρήση αυτή γίνεται στη συγκεκριμένη περίπτωση στο καταστατικό του αναιρεσίοντος δημιουργείται σύγχυση ως προς τους όρους εγγραφής και την υπηκοότητα των μελών του και μάλιστα ως προς το αν αυτά είναι μουσουλμάνοι ελληνικής υπηκοότητας ή Τούρκοι κατά την εθνικότητα και την υπηκοότητα και δίδεται η εντύπωση ότι στο χώρο της Ελληνικής Επικράτειας υπάρχει και λειτουργεί οργάνωση Τούρκων ότι Ελληνικό σωματείο όπως είναι το αναιρεσίον το οποίο λειτουργεί στα όρια της Ελληνικής Επικράτειας επιδιώκει ευθέως πολιτειακό σκοπό ξένου κράτους δηλαδή την επικράτηση Τουρκικών ιδεωδών και ότι πρόκειται περί ενώσεως προσώπων ξένης και μάλιστα Τουρκικής υπηκοότητας ενώ στην πραγματικότητα τα μέλη του αναιρεσίοντος είναι Έλληνες υπήκοοι μουσουλμάνοι το Θρήσκευμα και το αναιρεσίον έχει συσταθεί προς εξυπηρέτηση των Ελλήνων της Μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης και ειδικότερα αυτών που κατοικούν στην πόλη της Ξάνθης. Με τις παραδοχές αυτές το Εφετείο έκρινε ότι ο σκοπός και η λειτουργία του αναιρεσίοντος σωματείου έρχεται σε αντίθεση προς τη δημόσια τάξη και είναι παράνομα κατ' επικύρωση δε της πρωτοβάθμιας απόφασης

δέχθηκε την ένδικη αγωγή (αίτηση) του αναιρεσίβλητου Νομάρχη Ξάνθης ως εποπτεύουσας αρχής και διέταξε τη διάλυση του αναιρεσείοντος σωματείου για τον ανωτέρω λόγο .Έτσι όμως που έκρινε το Εφετείο χωρίς παράλληλα να δέχεται με πληρότητα και σαφήνεια ότι η διάλυση του σωματείου για τον ως άνω λόγο αποτελούσε αναγκαίο μέτρο για την Εθνική ή δημόσια ασφάλεια ή την προάσπιση της τάξης παραβίασε εκ πλαγίου τις προαναφερόμενες ουσιαστικού δικαίου διατάξεις και επομένως στέρησε την απόφασή του νόμιμης βάσης. Τούτο δε διότι ενώ δέχεται το Εφετείο ότι μέλη του σωματείου είναι στην πραγματικότητα Έλληνες υπήκοοι και ότι αυτό έχει συσταθεί προς εξυπηρέτηση των ελλήνων της Μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης και ειδικότερα αυτών που κατοικούν στην πόλη της Ξάνθης παράλληλα δέχεται ότι από τη φραστική και μόνο διατύπωση των ως άνω όρων του καταστατικού δημιουργείται σύγχυση ως προς τους όρους εγγραφής των μελών του και δίδεται η εντύπωση ότι στο χώρο της Ελληνικής επικράτειας ελληνικό σωματείο όπως είναι το αναιρεσείων επιδιώκει ευθέως πολιτειακό σκοπό ξένου κράτους . Οι παραδοχές όμως αυτές της απόφασης ενόψει και της ενδοιαστικής κρίσης του Εφετείου (Δίδεται η εντύπωση) δεν είναι επαρκείς και καθιστούν ανέφικτο τον αναιρετικό έλεγχο ως προς την συνδρομή ή μη του κατά τα ανωτέρω προβλεπόμενα από το νόμο περιορισμού στη σωματειακή ελευθερία ως αναγκαίου μέτρου προς διάλυση του νομίμως συνεστημένου αναιρεσείοντος σωματείου. Επομένως οι πρώτος τρίτος και πέμπτος λόγοι αναιρέσεως κατά το μέρος που κατ' ορθή εκτίμηση προσάπτουν στην προσβαλλόμενη απόφαση την από το άρθρο 559 αρ. 19 Κ . Πολ. Δικ πλημμέλεια είναι βάσιμοι και πρέπει να αναιρεθεί η προσβαλλόμενη απόφαση να παραπεμφθεί η υπόθεση προς περαιτέρω εκδίκαση στο δικαστήριο που την εξέδωσε συντιθέμενο από άλλους δικαστές και να καταδικασθεί ο αναιρεσίβλητος στη δικαστική δαπάνη του αναιρεσείοντος μειωμένη κατ' άρθρο 22 ν.3693/1957.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ

Αναιρεί την 117/1999 απόφαση του Εφετείου Θράκης.

Παραπέμπει την υπόθεση προς περαιτέρω εκδίκαση στο ίδιο Εφετείο.
Και

Καταδικάζει τον αναιρεσίβλητο στη δικαστική δαπάνη του αναιρεσείοντος την οποία ορίζει στο ποσό των εκατό χιλιάδων(100.000) δραχμών.

Κρίθηκε αποφασίσθηκε στην Αθήνα στις 18 Ιανουαρίου 2000

Δημοσιεύθηκε σε δημόσια συνεδρίαση στο ακροατήριο του στις Δεκεμβρίου 2000

Ο ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

3 . ΑΡΜ/1988 (1248), ΝΟΒ,1989 (819)

Αρχή οικονομικής ελευθερίας. Καθορισμός ανώτατης τιμής του ημερήσιου νοσηλίου των ιδιωτικών κλινικών .Δεν αντίκειται στο Σύνταγμα. Θεμιτός περιορισμός της ελευθερίας λόγω δημοσίου συμφέροντος. Προϋποθέσεις

ΣΤΕ 2998/1988 (ολ.)

Εισηγητής Ι Τζεβελεκάκης

Επειδή με την υπό κρίση αίτηση ζητείται η ακύρωση της υπ' αριθ Α3γ,Φ.15/11131/18.7.1986(Β'524/23.7.1986) αποφάσεως των Υπουργών Υγείας Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων και Οικονομικών κατά το μέρος που αυξάνεται κατά 14 % το ημερήσιο νοσήλιο των ιδιωτικών κλινικών της Χώρας όπως αυτό είχε καθορισθεί με π. δ. 187/1985.

Επειδή η υπόθεση εισάγεται στην Ολομέλεια μετά την υπ αριθ.4891/1987 απόφαση του Δ' Τμήματος με την οποία παραπέμφθηκε προς λύση το ζήτημα αν επιτρέπεται να καθορίζεται με κανονιστική πράξη το νοσήλιο των ιδιωτικών κλινικών κάτω του κόστους αυτού και σε περίπτωση αν πρέπει να βεβαιώνεται στην κανονιστική πράξη ή στις προπαρασκευαστικές η συνδρομή του όρου αυτού της κανονιστικής ρυθμίσεως.

Επειδή μετά την έκδοση της προδικαστικής αυτής αποφάσεως του Δ' Τμήματος εκδόθηκε η υπ αριθ. 3β/Φ.15/1354/6.4.1988(Β'240/22.4.1988)κοινή απόφαση των ίδιων Υπουργών με την οποία καθορίσθηκε από τη δημοσίευση της το νέο αυξημένο νοσήλιο των ιδιωτικών κλινικών και έτσι η προσβαλλόμενη απόφαση έπαυσε να ισχύει. Εφόσον όμως κατά την πρώτη συζήτηση της υποθέσεως ενώπιον του Δ' τμήματος(29.9.1987), η προσβαλλόμενη απόφαση δεν είχε παύσει να ισχύει η προκειμένη δίκη διατηρεί το αντικείμενο της σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 32 παρ. 2 του ν. δ 170/1973 όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 3 παρ 1του ν. 1470/1984. Επειδή στο άρθρο 16 παρ. 1 του ν.1579/1985 "ρυθμίσεις για την εφαρμογή και ανάπτυξη του Εθνικού Συστήματος Υγείας και άλλες διατάξεις" Α'217 κατ' επίκληση του οποίου εκδόθηκε η προσβαλλόμενη πράξη ορίζεται' ότι "με κοινή απόφαση των Υπουργών Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων και Οικονομικών ύστερα από σύμφωνη γνώμη του ΚΕΣΥ καθορίζεται το τιμολόγιο των νοσηλίων των νοσοκομείων και 'ιδιωτικών κλινικών' Με τη διάταξη αυτή καθιερώνεται για λόγους προστασίας της δημόσιας υγείας ρυθμιστική επέμβαση του κράτους η οποία αποβλέπει δια του καθορισμού ανωτάτης τιμής του ημερησίου νοσηλίου στην αποτροπή υπέρμετρης επιβαρύνσεως του κοινού αλλά και στη διασφάλιση των αναγκαίων οικονομικών προϋποθέσεων ομαλής λειτουργίας των επιχειρήσεων τις οποίες η διάταξη αφορά σύμφωνα με τον προορισμό τους ο οποίος συνίσταται στην παροχή νοσηλευτικών υπηρεσιών της ενδεδειγμένης επιστημονικώς στάθμης . Η

ρυθμιστική αυτή επέμβαση δεν προσκρούει στη συνταγματική προστασία της ελευθερίας της οικονομικής δράσεως (άρθρα 5 και 106 του Συντάγματος) διότι η προστασία αυτή δεν αποκλείει στον κοινό νομοθέτη ή κατ' εξουσιοδότηση αυτού στη διοίκηση να θεσπίζει περιορισμούς της ελευθερίας αυτής για λόγους δημοσίου συμφέροντος . Ειδικότερα η ρύθμιση των τιμών και η εξασφάλιση της ποιότητας των προσφερομένων υπηρεσιών χάριν της προστασίας του κοινού συνιστούν θεμιτούς κατ αρχήν περιορισμούς της οικονομικής δραστηριότητας εφόσον δεν εμποδίζουν ουσιωδώς την άσκηση αυτής και μάλιστα την οικονομική λειτουργία της επιχειρήσεως παραγωγής και διαθέσεως των υπηρεσιών αυτών Κατά συνέπειαν η ανωτάτη τιμή των προσφερομένων υπηρεσιών δεν δύναται να καθορίζεται πάντως κατώτερη από το κόστος παραγωγής και διαθέσεώς τους που είναι το κόστος ορθολογικά οργανωμένης οικονομικής μονάδας του συγκεκριμένου κλάδου παραγωγής το οποίο διαμορφώνεται κάτω από συγκεκριμένες κατά τόπο και χρόνο οικονομικές και τεχνικές συνθήκες Ενόψει τούτων το τιμολόγιο νοσηλίων των ιδιωτικών κλινικών πρέπει κατά την έννοια της ανωτέρω εξουσιοδοτικής διατάξεως ερμηνευομένης στα πλαίσια των συνταγματικών αυτών διατάξεων να καθορίζεται βάσει του κόστους παραγωγής που επιτυγχάνει μια ορθολογικά κλινική και δεν δύναται πάντως να είναι κατώτερο του κόστους αυτού Η συνδρομή του όρου αυτού της κανονιστικής ρυθμίσεως πρέπει να βεβαιώνεται στην κανονιστική απόφαση ή στις σχετικές προπαρασκευαστικές πράξεις απόκειται δε στον ενδιαφερόμενο να αμφισβητήσει ενώπιον του ακυρωτικού Δικαστή τη συνδρομή του όρου αυτού προβάλλοντας ότι είναι πεπλανημένη η τεχνική αυτή κρίση της Διοικήσεως ότι δηλαδή ο καθορισμός του τιμολογίου των νοσηλίων έγινε βάσει του κόστους παραγωγής και πάντως όχι κάτω του κόστους αυτού που επιτυγχάνει μια ορθολογικά οργανωμένη κλινική.

Επειδή, μετά την επίλυση κατά τα ανωτέρω του παραπεμφθέντος ζητήματος, η υπόθεση πρέπει να αναπεμφθεί στο Δ' Τμήμα για την περαιτέρω εκδίκαση αυτής.

Ε. ΕΠΙΛΟΓΟΣ (ΠΕΡΙΛΗΨΗ)

Ο ρόλος της αιτιώδους συνάφειας στο αστικό ,στο ποινικό και στο δημόσιο δίκαιο επιτελεί διαφορετικό ρόλο. Στο αστικό και ιδιαίτερα στο ενοχικό δίκαιο καθορίζει με ποιους τρόπους αποφεύγουμε να εκλάβουμε ως αιτία ενός συγκεκριμένου αποτελέσματος και άσχετα πράγματα και ουσιαστικά λειτουργώντας ως φίλτρο καταδεικνύει ποια είναι αυτά τα στοιχεία από τα οποία ο δικαστής καταλήγει στο να καθορίσει το μέτρο της αποζημίωσης μέσα από σύνθετες διαδικασίες και βεβαρημένες καταστάσεις με άλλα πραγματικά περιστατικά ενδεχομένως και από άλλους που καθόρισαν το συγκεκριμένο αποτέλεσμα της δράσης παράλειψης κάποιου . Με γνώμονα όλα αυτά το αποτέλεσμα - ζημία εμφανίζεται είτε αυξημένο είτε ελαττωμένο . Η αιτιώδης συνάφεια λοιπόν καθορίζει την αποζημίωση που οφείλει ο ζημιώσας. Στο ποινικό δίκαιο επιτελεί αντίστοιχο ρόλο και αποτελεί το δείκτη για τα εγκλήματα δράσης παράλειψης .Χωρίς αυτή εύκολα ο δράστης θα επιφορτωνόταν με περισσότερα από όσα του αναλογεί το μέτρο της ευθύνης του ενώ άλλες φορές θα μπορούσε να απαλλαγεί μέχρι και σε απόλυτο βαθμό άσχετα με την πρόθεση του ή και ακόμα άλλος να φέρει την ευθύνη.

• ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- • Δημητρόπουλος Α., Τα Αμυντικά Δικαιώματα του Ανθρώπου και η Μεταβολή της Έννομης Τάξης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1981.
- Δημητρόπουλος Α., Η Συνταγματική Προστασία του Ανθρώπου Από την Ιδιωτική Εξουσία «Συμβολή στο πρόβλημα της τριτενέργειας» , Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1981/2.
- Δημητρόπουλος Α., Γενική Συνταγματική Θεωρία, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ.Α΄, Θ΄ Έκδοση, Αθήνα 2001.
- Δημητρόπουλος Α., Το Σύνταγμα ως Βάση της Έννομης Τάξης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002.
- Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ. III, Γ΄ Έκδοση, Αθήνα 2004.
- Δημητρόπουλος Α., Γενική Συνταγματική Θεωρία, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τ.Α΄, , Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2004.
- Δρόσος Ι., Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής Θεωρίας, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1996.
- Κασιμάτης / Μαυριάς, Ερμηνεία του Συντάγματος Ι, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1999.
- Μάνεσης Α. , Συνταγματική Θεωρία και Πράξη, Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1980.

- Μανιτάκης Α. , Συνταγματικό Δίκαιο τ. Ι , Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1987.
- Μαυριάς Κ. , Συνταγματικό Δίκαιο, Τρίτη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2004.
- Σούρλας Π. , Μια Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1995.
- Τσάτσος Δ. , Συνταγματικό Δίκαιο τ. Α΄ , Θεωρητικό Θεμέλιο, Έκδοση Α΄, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1994.
- ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ: ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, ΣΕΛ. 212,213,217,218,219.
- ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ: ΓΕΝΙΚΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ, ΘΕΩΡΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑ, ΣΕΛ. 198.
ΛΙΤΖΕΡΟΠΟΥΛΟΣ: ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΝΟΧΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ. ΑΘΗΝΑ 1968, ΣΕΛ. 137,138.
ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ: Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ, ΣΕΛ. 232 ΕΩΣ 239.
ΚΩΣΤΑΡΑΣ: ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΤΟΥ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, ΣΕΛ. 342 ΕΩΣ 349.
ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ: ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ Γ΄ ΕΚΔΟΣΗ, ΣΕΛ. 68,69.
ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ-ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ: ΑΣΤΙΚΟΣ ΚΩΔΙΞ, ΣΕΛ. 72.
ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ: ΓΕΝΙΚΟ ΕΝΟΧΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ, ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, ΣΕΛ. 144 ΕΩΣ 156.
ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ: ΓΕΝΙΚΟ ΕΝΟΧΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ, ΣΕΛ. 268,181.
ΦΙΛΙΟΣ: ΓΕΝΙΚΟ ΕΝΟΧΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ, ΣΕΛ 351,357,358.
ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ: ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ, ΣΕΛ. 81,82.

- Ι. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ: Αστικό Δίκαιο, Γενικό Ενοχικό, 1994.
ΜΠΑΛΛΗ: Ενοχικόν Δίκαιον (κατά τόν κώδικα), Γενικό μέρος, 1952.
Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ: Ενοχικό Δίκαιο (Γενικό μέρος), 1999.
Μ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ: Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, 1998.
Π. ΦΙΛΙΟΥ: Ενοχικό Δίκαιο, Γενικό μέρος, 1996.
Ν. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗ: Ποινικό Δίκαιο, Γενικό μέρος, 2000.
Ι. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ: Ποινικό Δίκαιο. Επιτομή Γενικού μέρους, άρθρα 1 – 49 ΠΚ, 1992.
Γ. Α. ΜΑΓΚΑΚΗ: Ποινικό Δίκαιο. Διάγραμμα Γενικού μέρους, 1984.
ΧΩΡΑΦΑ: Ποινικόν Δίκαιον. Γενικάί αρχαί μετ' επιτομής του ειδικού μέρους, 1966.

ΔΙΚΤΥΑΚΟΣ ΤΟΠΟΣ : [www.http://lawdb.itrasoftnet.com/nomos/nomos.franc.html](http://lawdb.itrasoftnet.com/nomos/nomos.franc.html)